

Madde Bağımlılarında Dini /Manevi Programın Psikolojik İyi Oluşa Etkisinin Karma Yöntemle İncelenmesi (Denetimli Serbestlik Örneği)¹

A Mixed Method Investigation of the Effect of Religion/Spirituality on Psychological Well-Being (The Case of Probation)

Emrullah AKÇA

ORCID: 0000-0002- 0772-5747

Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi/Türkiye
emrullahakca@trabzon.edu.tr

Muhammed KIZILGEÇİT

ORCID: 0000-0002-8914-5681

Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi/Türkiye
mkizilgecit@atauni.edu.tr

*Makale Bilgisi/Article Info: Geliş/Received: 21.05.2024 Düzeltme/Revised: 11.09. 2024
Kabul/Accepted:20.09.2024*

Araştırma Makalesi / Research Article

Atif / Cite as: AKÇA, Emrullah; KIZILGEÇİT, Muhammed. (2024). Madde Bağımlılarında Dini /Manevi Programın Psikolojik İyi Oluşa Etkisinin Karma Yöntemle İncelenmesi (Denetimli Serbestlik Örneği). Antakiyat, 7(2), 192-222

Öz

Çalışmanın temel amacı, araştırmacı tarafından geliştirilen “Dini Başa Çıkma ve Psikolojik İyi Oluş” ile ilgili dini rehberlik programının denetimli serbestliğe tabi tutulan bağımlıların psikolojik iyi oluşları üzerindeki etkisini değerlendirmektir. Çalışma nicel artı nitel aşamayla sürdürülmüştür. Araştırmanın nicel boyutu, yarı deneysel yaklaşım olan ön test son test eşleştirilmiş kontrol grubu deseni ile yürütülürken nitel boyutu yorumlayıcı olgu bilim deseni ile yürütülmüştür. Araştırmanın örnekleme, ölçüt örnekleme tekniğiyle araştırmaya gönüllü olarak katılan 10 madde kullanıcısı ile deney ve kontrol grubu oluşturulmuştur Araştırmanın nicel boyutunda Bağımlılık Profil İndeksi (BAPİ), Bağımlılık Seyir İndeksi (BASİ) ve Psikolojik İyi Oluş Ölçeği (PİÖÖ) ile ön test ve son test yapılmıştır. Araştırmada test edilen programı değerlendirmek için deney grubundan 4 madde kullanıcısının değerlendirmesi alınmıştır. Araştırmanın nicel verileri, tek faktörlü kovaryans analizi (ANCOVA) yöntemiyle analiz edilirken nitel verileri, tematik yöntemle değerlendirilmiştir. Araştırmada dini başa çıkma ve psikolojik iyi oluş program uygulamasının bağımlıların psikolojik iyi oluşları üzerinde anlamlı derecede etki etmediği, uyuşturucu madde kullanımını azaltmada, uyuşturucu madde isteğiyle mücadelede, bilişsel ve dini farkındalık geliştirme konusunda ise etkili bir program olduğu sonucuna varılmıştır.

¹ Bu çalışma, Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Koordinasyon Birimi. Proje No: SDK-2022-10718. ve YEŞİLAY 2012/12. Burs programı tarafından desteklenen “Madde Bağımlılarında Dini Başa Çıkma ve Psikolojik İyi Oluş Etkisinin Karma Yöntemle İncelenmesi (Denetimli Serbestlik Örneği)” Adlı Doktora Çalışması esas alınarak hazırlanmıştır. Araştırma sürecinde TR-Dizin 2021 kuralları kapsamında “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde” yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden” hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Sağlık, Maneviyat, Madde, Bağımlılık, Psikolojik İyi Oluş

GİRİŞ

Madde bağımlılığı pek çok olumsuz sonucu bulunan, birey, aile ve toplumları son derece olumsuz etkileyen problemlerin başında gelir. Madde kullanımı tek başına bir hastalık olmasa da psikolojik ve fiziksel olarak bağımlılığa yol açmakta, öz denetimi zayıflatarak bireylerin suç işleme güdüsünü artırmaktadır. Çünkü bağımlılığa yol açan maddeler insanın sinir ve duyu sistemini etkileyerek öz kontrolü kaybetmesine neden olmaktadır.² Madde bağımlılığı toplumun geleceği ve bel kemiği niteliğindeki genç kesimde daha fazla görülmektedir. Sosyal ilişki ve zihinsel gelişmenin istenilen düzeye ulaşmadığı bu dönemde yaşanan bağımlılık, sağlık, ekonomik, güvenlik vb. birçok yönden toplumu etkilemekte ve gelişmesini engellemektedir. Madde bağımlılığı doğrudan veya dolaylı olarak insan gücünü hedeflediği için toplumların geleceklerini karartmaktadır. Zira madde bağımlılığı toplumun beşeri ve doğal zenginlik kaynaklarını etkileyerek onun gelişmesini ve ilerlemesini engellemektedir. Madde bağımlısı bir birey felçli bir beden organı gibi üretemeyen, kendi yaşamını sürdürece kadar asli ihtiyaçlarını dahi karşılayamaz bir hale gelir. Bununla birlikte toplum için de bir tehdit unsuruna dönüşebilir. Madde kullanımının fazla olduğu toplumlarda ise üretim azalır, ekonomi zayıflar, toplum suç ve sıkıntıların odağı haline gelir.³

Yapılan çalışmalarda madde kullanımı ile suç davranışları arasında ilişkinin olduğu ortaya konulmuştur. Madde kullanımı arttıkça suç oranı da artmakta ve buna bağlı olarak sosyal hayatta güvensizlik ve huzursuzluk artabilmektedir.⁴

Madde bağımlılığı çok boyutlu bir sorun olduğundan sağlık, adalet, sosyal hizmet, psikoloji, sosyoloji ve din psikolojisi gibi birçok disipline konu olmuştur. Fakat iletişim ve teknolojik ilerlemeyle birlikte hayat tarzlarının hızlı ve kolay aktarılabilmesi ve yeni ortaya çıkan zararlı maddeler, bu sorunla mücadeleyi farklılaştırmakta ve güncelleştirmektedir. Bu durum söz konusu problemle ilgili boşluğun hala devam ettiği, yeni ve güncel çalışmalara ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.⁵

Madde bağımlılığıyla mücadelede kolluk kuvvetleri, ceza, adalet ve sağlık kuruluşları faaliyetlerinin yanı sıra bağımlılığa karşı birçok terapi ve uygulama modeli geliştirilmiştir.⁶Fakat bağımlılığın dünya çapında giderek artması farklı arayışları gerekli

² Orhan Gürsu, *Bağımlılık ve Din Norobiyolojik Yaklaşım* (İstanbul: Dem Yayınları, 2018), 46.

³ Merith Cosden, "Risk and Resilience for Substance Abuse Among Adolescents and Adults with LD", *Journal of Learning Disabilities* 34/4 (Temmuz 2001), 352-358.

⁴ Zehra Erol Karaca - Elif Gökçearsan ÇiFci, "Madde Kullanımı Ve Bağımlılığının Suç İle İlişkisinin Sosyo-Ekonomik Maliyet Bağlamında Değerlendirilmesi", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19/1 (04 Şubat 2021), 42-57.

⁵ Emrullah Akça, *Madde Bağımlılarında Dini Başa Çıkma Ve Psikolojik İyi Oluş Etkisinin Karma Yöntemle İncelenmesi (denetimli Serbestlik Örneği)* (Erzurum: Atatürk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 4; Emrullah Akça - Muhammed Kızılgeçit, "Denetimli Serbestliğe Tabi Tutulan Madde Kullanıcılarına Yönelik Din/Maneviyyat Temelli Bağımlılık Programı Model Önerisi", *Dicle İlahiyat Dergisi* 26/1 (Temmuz 2023), 82-116.

⁶ Muhammed Çevik, *Madde bağımlılığı ile mücadelede inanç temelli yaklaşım* (Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2021), 40.

kılmıştır. Bundan dolayı maneviyat ve din eksenli programlardan da yardım alınması etkili sonuçlar verebilir.⁷

Uyuşturucu madde bağımlılığının en önde gelen sebepleri arasında sevgisiz ortam, amaçsızlık, umutsuzluk gibi psikolojik bunalımların olduğu bilinmektedir. Ayrıca insanın gerçek bağlantı noktasını kaybetmesi de bağımlılık problemine yol açabilir. Bundan kurtulmak için kontrollü bağlılığa yani içe/öze yönlendirecek kaynaklara ihtiyaç duyulmaktadır.⁸ Bu anlamda insanı geliştirip hayatına anlam katan dinin çok boyutlu yapısıyla, bireye mücadele desteğini verebileceğine inanılmaktadır. Zira din bireyin hayata bakış açısını etkileyerek travmatik olaylara dahi katlanabilmesini kolaylaştırmaktadır. Hayatı daha anlamlı kılması, bireye umut vermesi ve zor durumlarda destek alabileceği bir sosyal ağ da oluşturması itibarıyla din, önemli bir başa çıkma aracı olabilir.⁹

Buradan hareketle çalışmanın temel problemi; “Bilişsel davranışçı kuramın tekniğine göre geliştirilen dini başa çıkma ve psikolojik iyi oluş programının madde bağımlılığıyla mücadele anlamında denetimli serbestliğe tabi tutulan madde kullanıcılarının psikolojik iyi oluşlarına etkisi nedir?” şeklinde ifade edilmiştir. Bu kapsamda oluşturulan alt problem ve hipotezler şunlardır:

1. Madde bağımlılığı farkındalığını artırma amacını taşıyan dini başa çıkma ve psikolojik iyi oluş programına katılan katılımcılar bilişsel davranışçı kuramın tekniğine göre hazırlanmış programın etkililiğini nasıl değerlendirmişlerdir?
2. Denetimli Serbestlikte uygulanan müdahale programı sonrasında katılımcılarla yapılan görüşmelerde elde edilen nitel veriler nicel bulguları nasıl açıklamaktadır?
3. Bilişsel davranışçı kuramı tekniğine göre geliştirilen dini başa çıkma ve psikolojik iyi oluş programı, madde bağımlılığıyla mücadelede, psikolojik iyi oluşa yardımcı bir programdır.

Madde bağımlılığına yönelik tedavi uygulamaları, sınırlı bir süre ve programa bağlı olduğundan bağımlı bireye baş etme becerilerini kazandırmada yanıtıcı olabilir. Bunun için bireyin varlığını sürekli hissedeceği kutsal bir güçle iletişim halinde olması güçlü baş etme becerilerini kazandırabilir. Nitekim bağımlılık genellikle kötü veya yetersiz başa çıkma düzeyleri sonucu olarak gelişir. Hayatın sıkıntılarıyla baş edemeyen bireyler bir kaçış veya rahatlık isteği için maddeye başvururlar. Bu açıdan bakıldığında bireyler özellikle hayal kırıklığı, öfke, kaygı, ya da maddi ve manevi kayıplardan ötürü yaşadığı duygularla baş edebilmek için zararlı maddede güven arar, onu tek alternatif

⁷ Akça, *Madde Bağımlılarında Dini Başa Çıkma ve Psikolojik İyi Oluş Etkisinin Karma Yöntemle İncelenmesi (Denetimli Serbestlik Örneği)*, 4-5.

⁸ İhsan Çapcıoğlu, *Akışkan Zamanlarda “Değer”li Yaşamak* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020), 64.

⁹ Melih Çoban, “Uyuşturucu Madde Bağımlılığı ile Mücadelede Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Uygulamalarının Yeri ve Önemi: İstanbul Örneği”, *Türkiye Bağımlılık Dergisi* 1/1 (Ocak 2014), 127-140.

bir dayanak olarak görürler.¹⁰ Bu anlamda din, bireyi, sığınacağı kutsal bir varlığa; sorunlarını çözebilecek güven merkezine yönlendirir. Böylece iç ve dış baskılara karşı bireyin içindeki manevi gücü etkin hale getirir. Bu da dini rehberlik ve dine dayalı programlar geliştirerek sağlanabilir. Buradan hareketle çalışmanın temel amacı, araştırmacı tarafından geliştirilen “Dini Başa Çıkma ve Psikolojik İyi Oluş” ile ilgili dini rehberlik programının denetimli serbestliğe tabi tutulan bağımlılar üzerinde etkisini değerlendirmektir. Belirtilen amacın gerçekleştirilmesi için de katılımcıların dinî içerikli programla ilgili görüş ve değerlendirmelerini ortaya koymak hedeflenmektedir.

Din ve psikolojinin ortak amacı kendisine ve çevresine karşı duyarlı, barışık ve sağlıklı bir birey yetiştirmektir.¹¹ İnsan odaklı program ve hizmetler bu gerçeği göz ardı edemez. Bunun için herhangi bir problemin çözümünde modern bilimlerin teknik ve birikimlerinin yanı sıra dini argümanlar da kullanılmalıdır. Buradan hareketle küresel bir problem olan madde bağımlılığıyla mücadelede dinî başa çıkma programlarının etkisinin araştırılması çalışmayı önemli kılan nedenlerinden biridir. Dünyanın birçok ülkesinde din ile psikoloji arasında yaşanan yakınlaşma ülkemize henüz yeterince yansımış değildir. Bu da insan odaklı çalışmalarda dinî/maneviyatın göz ardı edilmesine neden olabilmektedir. Krumboltz’un “Hiçbir rehabilitasyon süreci dinin manevi desteği olmadan başarılı olamaz” ifadesi de psikolojik rehabilitasyon ve dinî/manevi rehberliğin beraber yürütülmesine işaret etmektedir.¹² Bu kapsamda çalışma, denetimli serbestliğe tabi tutulan bağımlıların psikolojik iyi oluşlarını test etme bakımından önemlidir. Ayrıca dinî programların denetimli serbestliğe tabi tutulan bağımlılar üzerindeki etkisini deney veya başka bir yöntemle ele alan bir çalışmanın bulunmaması önemli bir boşluk olarak görülebilir.

1. Bağımlılık Kavramı ve Madde Bağımlılığı

Bağımlılık kavramı tarihsel süreç içerisinde ilk olarak alkol ve uyuşturucu madde kullanımı için kullanılsa da zamanla alkol ve uyuşturucu maddenin yanı sıra internet, kumar, alışveriş vb. bazı alışkanlıklar için de kullanılmaya başlanmıştır. Literatürde davranışsal ve madde bağımlılığı başlıkları altında konu hakkında değerlendirme yapılmıştır. Bu hususta bazı günlük tutkular da zamanla bağımlılığa dönüşerek tedaviye ihtiyaç duyan patolojik bir davranış haline gelebilmektedir. Hangi türden olursa olsun insana zevk veren ve giderek bireyin sosyal ilişkilerini, ruhsal yaşamını ve ekonomik durumunu olumsuz anlamda etkileyen tüm alışkanlıklar, bağımlılığın bir ön süreci olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla bağımlılık sadece alkol ve uyuşturucu maddelerle sınırlı olmayıp popüler kültür, tüketim toplumu ve gelişen teknolojik

¹⁰ Wills Shiffman TA ve Saul, *Coping and Substance Use: A Conceptual Framework* (Coping and Substance Use., 1986); İsa Ceylan, *Madde Bağımlısı Bireylerin Manevi İhtiyaçlarının Belirlenmesi (Amatem Örneği)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 27.

¹¹ Özdoğan, Öznur, “İnsana Manevi-Psikolojik Yaklaşım”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49/2 (Ağustos 2008), 77-102.

¹² Harun Işık, “Ceza İnfaz Kurumu Bağlamında Manevi Rehberliğin Teorik Temelleri: İngiltere ve Türkiye’deki Uygulamaların Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi”, *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik II. Ed.Ali Ayten, Mustafa Koç, Nuri Tınaz* (İstanbul: Dem Yayınları., 2016), 216.

süreçler de birçok davranışsal bağımlılığı meydana getirmektedir.¹³ Amerikan Psikiyatri Birliği (APA) tarafından zihinsel hastalıkların tanı ölçütlerini belirlemek üzere yayınlanan DSM-IV’de madde bağımlılığı şöyle tanımlanmaktadır: “Madde kullanımına bağlı belirgin sorunlara rağmen bireyin madde kullanımını sürdürdüğüne işaret eden bilişsel, davranışsal ve fizyolojik belirtiler göstermesidir.¹⁴ Dünya sağlık örgütü (WHO), bağımlılığı, bireyin hayatında öncelikli değer verdiği davranışlarından daha önemli hale gelen fizyolojik, davranışsal ve bilişsel süreç olarak tanımlamaktadır.¹⁵

Bağımlılığın tanı kriterleri, psikiyatri bozukluklar el-kitabı DSM-V’de, bireyin maddeyi kontrol etmekte zorlanması, kullanmadığı zaman psikolojik sıkıntılar yaşaması, madde alım miktarını giderek artırması, zarar görmesine rağmen kullanmaya devam etmesi, zamanın çoğunu maddeyi kullanma veya tedarik etmeyle geçirmesi, aile ve çevresiyle sosyal bağlarının zayıflaması şeklinde açıklanmaktadır.¹⁶

Bağımlılığın, psikolojik ve fizyolojik olmak üzere iki boyutundan bahsedilmektedir. Uyuşturucu maddelere olan bağımlılık ilk olarak psikolojik bir şekilde etkisini gösterir. Bu tür bağımlılık, bireyi maddi ve manevi bireysel ve sosyal birçok yönden olumsuz etkilemesine rağmen aşırı kullanım isteği, sürekli maddeyi düşünme, maddeyi alamayınca hayatının çekilemez olacağına inanma gibi etkiler ile ortaya çıkmaktadır. Uyuşturucu madde kullanımının fizyolojik etkileri: Maddeyi kullanım üzerine bedenin fizyolojik bir bozulmaya girerek kullanılan uyuşturucu maddeye karşı bir uyum oluşturması ve maddeyi almadığında da vücudun ayakta kalması için gerçekleştirilmesi gereken fonksiyonları gerçekleştirememesi halidir.¹⁷

2. Psikolojik İyi Oluş ve Madde Bağımlılığı

Psikolojik iyi oluş, insanlarla uyumlu olma, öz saygı, özgüven, mutluluk, yaşamsal sorunlarla başa çıkabilme ve hayatta anlam bulma şeklinde açıklanmaktadır.¹⁸ Psikolojik iyi oluşun kuramsal temellini ve boyutlarını pozitif psikolojinin öncü isimlerinden sayılan Carol Ryff, ortaya koymuştur. Ryff, psikolojik iyi oluşu, özerklik, çevre ile ilişkilerde hâkimiyet kurma, kişisel gelişim, diğer insanlarla uyumlu ilişkiler kurma, yaşamdaki amaçlar ve kendini kabul şeklinde altı boyutta ele almıştır.¹⁹ Psikolojik iyi oluş ile ruh sağlığı, mutluluk, memnuniyet, doyum, zevk alma, sevinç ve rahatlık kavramlarıyla eş anlama gelebileceği belirtilmektedir.²⁰ Sadece hastalığın olmaması değil, yüksek düzeyde davranışsal ve duygusal uyumda işlevsellik anlamına

¹³ Y. Sinan Zavalsız, *Sosyal Hizmet ve Bütün Yönleriyle Bağımlılık* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2020), 5; Özcan Köknel, *Bağımlılık: Alkol ve Madde Bağımlılığı* (İstanbul: Altın Kitaplar, 1998), 12; Gürsu, *Bağımlılık ve Din*, 18.

¹⁴ *DSM - IV - TR Tanı Ölçütleri Başvuru Elkitabı*, çev. Ertuğrul Köroğlu (Ankara: Hekimler Yayın Birliği, 2001), 91-137.

¹⁵ Füsun Çuhadaroğlu, *ICD-10 Ruhsal ve davranışsal Bozukluklar Sınıflandırılması: Klinik Tanımlamalar ve Tanı Kılavuzları* (Ankara: Türkiye Sinir ve Ruh Sağlığı Derneği, 1993), 26-38.

¹⁶ *Dsm-5 Tanı Ölçütleri Başvuru El Kitabı*, çev. Ertuğrul Köroğlu (Ankara: Hekimler Yayın Birliği Yayıncılık, 2013), 231-290.

¹⁷ Pamela Korsmeyer vd. (ed.), *Encyclopedia of Drugs, Alcohol & Addictive Behavior* (Detroit, Mich: Macmillan Reference USA, 2009), 242; Habibullah Akıncı, *Madde Bağımlılığı ve Manevi Destek* (Yalova: Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 8.

¹⁸ Necmi Karşı, “Psikolojik İyi Oluş Ve Dindarlık İlişkisi: Trabzon İlahiyat Örneği”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (Haziran, 2019), 173-205.

¹⁹ Ryff, Carol D., “Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being.”, *Journal of Personality and Social Psychology* 57/6 (Aralık 1989), 1069-1081.

²⁰ Fatma Gül Cırhınioğlu, *Din Psikolojisi* (Ankara: Nobel Akademik, 2014), 87.

da gelir. Psikolojik iyi oluş düzeyleri yüksek olan bireyler, çevresel talep ve baskıları karşılama da daha başarılı olurken psikolojik iyi oluş düzeyleri düşük olanların ise başarı eksikliği ve duygusal sorunlarının olduğu belirtilmektedir.²¹ Psikolojik iyi oluş, insanların yaşamlarını değerlendirme biçimini ifade eden ruh sağlığının boyutlarından biridir. Bu değerlendirme, bilişsel ve duygusal biçimlere dayanmaktadır. Psikolojik iyi oluşun bilişsel yönü, kişinin yaşam doyumu hakkında bilinçli değerlendirme yargıları sağlayan, kişinin tüm yaşamı hakkında bilgiye dayalı değerlendirmesi ile ilgiliyken, duygusal yönü, hoş ve nahoş sonuçlarla sonuçlanan duygu veya duygularla ilgili hedonik değerlendirme yapmasıdır.²²

Madde kullanımı veya bağımlılık, psikolojik yönden iyi olmama sonucunda duygusal ve davranışsal bir başa çıkma türü olarak da değerlendirilebilir. Zira bedensel ve ruhsal sınırların tehdit edilmesi veya zorlanması sonucu oluşan stres ve bunun oluşturduğu baskılara karşı kendini zayıf ve güçsüz hisseden bireyler bu sorunla baş etmek için farklı bir bakış açısı geliştirmek yerine alkol veya madde kullanım yoluna başvururlar.²³ Psikolojik iyi oluş bu gibi olumsuz yaşam olayları ile baş edebilme ve yaşananlara olumlu bir perspektiften yaklaşabilmeyi sağlayabilir. Bu anlamda fiziksel ve zihinsel sağlığın etkenlerinden sayılan psikolojik iyi oluş, hayatı farklı yönleriyle değerlendirmeye katkı sağlar. Hayata yönelik olumlu düşünen bireyin düşüncesinde mutluluk oluşmaya başlar ve diğer uyaranlardan etkilenerek davranışlara yansır. Bu açıdan psikolojik iyi olma bir türlü başa çıkma yaklaşımı olarak değerlendirilmektedir. Bunu sağlarken de bir yandan bireysel ve toplumsal değerleri esas alır diğer yandan hayatın anlam ve amacına ilişkin cevaplar üzerinde yoğunlaşır.²⁴ Böylece madde bağımlılığının nedenlerinden olan birçok psikolojik problemin kolayca atlatılmasını sağlayabilir.

3. Din ve Psikolojik İyi Oluş

Din ile psikolojik iyi hal ilişkisine yönelik temelde iki yaklaşım mevcuttur. Bunlardan biri olan Freud ve Ellis in başını çektiği yaklaşıma göre din, insanın ruhsal sağlığını olumsuz yönde etkilemekte; gelişme, gerçekleştirme ve özgürlük çabalarını engellemekte, akılcılık ve mantık yerine batıl inançları ve büyüsel düşünceleri meydana getirerek patolojik sonuçlara yol açmaktadır.²⁵ Allport, Jung ve Ventis'in başını çektiği ikinci yaklaşım ise dinin psikolojik sağlığı güçlendirdiğini, din ile olumlu ruh sağlığı göstergeleri arasında pozitif ilişkinin olduğunu ileri sürmektedir.²⁶ gibi dine daha olumlu bir bakış açısına sahip olanlar, dinin anlam arayışında temel öğe olduğunu belirtmektedirler. Kushner' re göre din sayesinde kendimizi aşarak yaşamımızın

²¹ Maretha Visser - Leigh-Anne Routledge, "Substance Abuse and Psychological Well-Being of South African Adolescents", *South African Journal of Psychology* 37/3 (Ağustos 2007), 595-615.

²² Erum Irshad, Misbah Karamat, "Psychological Well-Being In Drug Addicts", *Journal of Law and Society* 42/59 (2012), 55-68.

²³ Nevzat Tarhan - Serdar Nurmedov, *Bağımlılık* (Fatih, İstanbul: Timaş Yayınları, 2015), 17-136.

²⁴ Akça, *Madde Bağımlılarında Dini Başa Çıkma Ve Psikolojik İyi Oluş Etkisinin Karma Yöntemle İncelenmesi (denetimli Serbestlik Örneği)*, 59.

²⁵ Cırhinlioğlu, *Din Psikolojisi*, 87.

²⁶ Harold S. Kushner, *Who Needs God?* (New York: Fireside, 2002), 10-30.

amacını keşfedebiliriz, diğer insanlar ile yakın ilişki içinde olmayı başarabiliriz ve böylece hayatımızda huzur duygusu bulabiliriz.²⁷

Bağımlı bireyler hakkında yapılan araştırmalarda birçok bağımlının bağımlılıktan kurtulmak ve daha iyi bir hayatı yaşamak istedikleri belirtilmiştir. Fakat bunun o kadar kolay olmadığı da ifade edilmektedir. Bu zorlu süreçte din ve manevi faktörlerin uyuşturucu bağımlısı bireylerin psikolojik iyi oluşlarına katkı sağlayabileceği ileri sürülmektedir. Nitekim dindarlığın boyutları olan inanç ve dini pratikler bireyin psikolojik iyi oluşu için önemli işlevlere sahiptirler. Ayrıca hayata karşı sağlıklı bir dini bakış açısına sahip olmak, hayatı daha anlamlı kılabilir, bireye umut verebilir ve zor durumda destek alabileceği bir sosyal ağ oluşturabilir.²⁸ Buradan hareketle din, psikolojik iyi oluş ve madde bağımlılığı birbiriyle ilişkilendirilebilir. Zira maddeye yönelenlerin, hayatından memnun olamama, yaşadıkları birtakım olaylardan ötürü sıkıntı ve gerginlik yaşamaları ya da daha iyisine ulaşma arzusu gibi problemlerinin olduğu görülmektedir.²⁹ Din sosyal ve manevi destekleriyle bireyin ruhsal boşluk ve dolayısıyla anlamsızlık ve çaresizlik içinden çıkmasına destek sağlayabilir.³⁰ Bu açıdan din bireyin psikolojik iyi oluşunda önemli bir işleve sahiptir. Zira dinin sahip olduğu öğretiler, sağlık ve psikolojik iyi hal için zararlı olan davranışlara yönelmeyi yasaklayarak sağlıklı bir yaşama yönlendirmektedirler. Dini davranışlar; sigara, alkol, madde kullanma, intihar eğilimi ve boşanma gibi stresi artırıcı davranışların azaltılmasına katkı sağlayarak psikolojik iyi oluşu destekler. Diğer bir deyişle din emrettiği bazı faydalı sağlık uygulamaları nedeniyle sağlık açısından koruyucu olabilmektedir.³¹

YÖNTEM

Çalışmada bağımlı gibi topluma kapalı bir örneklem üzerinde çalışıldığından zengin ve ayrıntılı cevaplar alabilmek için karma yöntem zorunlu bir tercih durumu olarak seçilmiştir. Karma yöntem, nitel ve nicel yollarla elde edilen verilerin çok yönlü analiz edilmesi, zengin ve ayrıntılı sonuçlara ulaşılması, nicel ve nitel verileri daha kapsamlı analiz etme ve her iki yöntemin de avantajlı yönlerini birleştirme olanağı sunmaktadır.³² Sadece nicel temelli bir desen ile ön test ve son test ölçümleri arasındaki değerlendirmeler, katılımcıların bağımlılık durumlarını ve psikolojik iyi oluş tecrübelerini ayrıntılı bir şekilde ortaya koymada yeterli olamamaktadır. Aynı şekilde nitel yaklaşımla küçük bir grup üzerinde yapılan araştırma sonuçlarını geniş bir evrene genellemek mümkün değildir. Bu durum araştırmanın sonuçlarına önemli oranda

²⁷ Cırhınlioğlu, *Din Psikolojisi*, 88.

²⁸ Abdulvahit İmamoğlu, “Üniversite Gençliğinde Dini İnanç ve Umutsuzluk İlişkisi”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/23 (Haziran 2011), 205-244; Gürsu, *Bağımlılık ve Din Norobiyolojik Yaklaşım*, 102.

²⁹ Visser - Routledge, “Substance Abuse and Psychological Well-Being of South African Adolescents”.

³⁰ Murat Çinici, A qualitative study on Problems of Young People and Ways of Religious Coping in Türkiye”. *Journal of İlahiyat Researches* 62/1 (December 2024), 1-18.

³¹ Cırhınlioğlu, *Din Psikolojisi*, 93; Asum Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-Sosyal Uyum Ve Dindarlık* (Adana: Karahan Yayınları, 2013), 58; Ali Ayten, “Dindarlık Ruhsal ve Fiziksel Sağlığı Etkiler mi”, *Din Erdem ve Sağlık*. ed. Ali Ayten (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015a), 58.

³² John W. Creswell, *Karma yöntem araştırmalarına giriş*, çev. Mustafa Sözbilir (Ankara: Pegem Akademi, 2019), 15.

yansıyabileceği gibi iç ve dış geçerliliği de etkileyen önemli bir sınırlılık oluşturabilir. Bu problemle karşılaşmamak için nicel veriler ile birlikte nitel kaynakların kullanılması ve verilerin harmanlanarak değerlendirilmesiyle daha geçerli ve güvenilir sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır.³³

Çalışmanın uygulama süreci 8'i deney, 5'i kontrol grubunda olmak üzere 13 katılımcı üzerinden yürütülmüştür. Bu bireylere program tekrar anlatılmış ve gönüllü olanlardan denetimli serbestlik kurumunun kararı gereği aydınlatılmış onam formu ile bireysel izin alınmıştır. Bu süreçten sonra deney ve kontrol grupları belirlenerek her iki gruba ön test uygulaması yapılmıştır. Deney grubu denetimli serbestlik kararı bulunan fakat manevi rehberlik birimine gönüllü katılabilen katılımcılardan oluşurken kontrol grubu manevi rehberlik hizmetini kabul etmeyen SAMBA (sigara, alkol ve madde bağımlılığı programı) programına katılan bireylerden oluşmaktadır. Kontrol grubuna SAMBA programı uygulanırken deney grubuna dini başa çıkma ve psikolojik iyi oluş programı uygulanmıştır. Deney ve kontrol grubu belirlendikten sonra her iki gruba ön test uygulaması yapılmıştır. Süreç sonlandırıldığında deney ve kontrol gruplarına son test uygulaması yapılmıştır. Eğitim süreci boyunca dosya kapanma, başka yere nakil olma gibi gerekçelerle son testi doldurmayan üç kişi çalışmadan hariç tutulmuştur. Uygulama sonunda eğitime katılanlardan 4 yükümlü ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır.

ARAŞTIRMADA KULLANILAN VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

1. Psikolojik İyi Oluş Ölçeği

Çalışmada İmamoğlu'nun Türkçeye uyarladığı Ryff ve Keyes'in³⁴ 18 maddelik ölçeğinin kısa formu kullanılmıştır.³⁵

2. Bağımlılık Profil İndeksi (BAPİ)

Bağımlılık Profil İndeksi (BAPİ), bağımlılığın farklı boyutlarını değerlendirmek ve bağımlılık şiddetini ölçmek amacıyla Ögel ve diğerleri³⁶ tarafından geliştirilmiştir. Ölçek 37 madde ve 5 alt boyuttan oluşmaktadır.

3. Bağımlılık Seyir İndeksi (BASİ)

Bağımlılık Seyir İndeksi (BASİ), bağımlılıkta tedavinin gidişatını ve iyileşmenin seviyesini tüm alanlarda ölçmek amacıyla Şimşek ve diğerleri³⁷ tarafından geliştirilmiştir. BASİ ölçeği bireyin sosyal ve maddeyi kullanma durumunu ölçen iki

³³ Elizabeth G. Creamer, *Tamamen Bütünleştirilmiş Karma Yöntem Araştırmalarına Giriş*, çev. İsmail Seçer, Sümeyye Ulaş (Ankara: Vizetek Yayıncılık, 2020), 8.

³⁴ Carol D. Ryff - Corey Lee M. Keyes, "The Structure of Psychological Well-Being Revisited.", *Journal of Personality and Social Psychology* 69/4 (1995), 719-727.

³⁵ Başak Beydoğan, *Self-Constructural Differences in Perceived Work Situation and WellBeing.[Benlik Tipi Farklılıklarına Göre Algılanan İş Ortamı ve İyi Olma Hali]*. (Ankara: A Thesis Submitted To The Graduate School Of Social Sciences Of Middle East Technical University, Doktora Tezi, 2008), 83.

³⁶ Kültegin Ögel vd., "Bağımlılık Profil İndeksi'nin (BAPİ) Geliştirilmesi, Geçerlik ve Güvenilirliği", *Türk Psikiyatri Dergisi* 2/23 (Şubat 2012), 1-10.

³⁷ Melike Şimşek vd., "Bağımlılık Seyir İndeksi (BASİ)'nin Geçerlik ve Güvenilirlik Çalışması", *Turkish Journal of Psychiatry* 32/2 (Mayıs 2021), 129-136.

boyuttan oluşmaktadır. Ölçek sekiz boyutlu, 11 maddeli ve yanıt seçenekleri 0- 4 puan aralığında değerlendirilen Likert tipi bir ölçme aracıdır.

4. Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu

Bu form, müdahale programı sonrasında nicel verilerin açıklanmasını kolaylaştırmak, madde kullanan bireylerin maddeye bakışlarını, açıklamalarını ve maddeye karşı mücadelede din ve psikolojik iyi oluş programının etkisine yönelik değerlendirmelerini ortaya koymak amacıyla uygulanmıştır.

BULGULAR

1. Nicel Bulgular

Araştırma Hipotezi: *Bilişsel davranışçı kuramına göre geliştirilen dini başa çıkma ve psikolojik iyi oluş programı madde bağımlılığıyla mücadelede etkili bir yaklaşımdır.*

Bilişsel davranışçı kuramı tekniğine göre geliştirilen programın denetimli serbestliğe tabi tutulan madde bağımlılarının bağımlılık düzeylerine ilişkin etkisini incelemek amacıyla tek faktörlü kovaryans analizi (ANCOVA) yapılmıştır. Çalışmada grup içi regresyon eğilimlerin eşit olması, varyansların homojenliği, bağımlı değişken puanların normal dağılım göstermesi, bağımlı değişken ile ortak değişken arasında doğrusal bir ilişkinin olması ve ortalama puanları karşılaştıracak olan puanların ilişkisiz olması gibi kovaryans analizindeki temel kriterler gözden geçirilmiştir.³⁸ Söz konusu kriterlerle ilgili bulgular Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Bağımlılık Profil (Bapi) İndeksine İlişkin Regresyon Eğilimleri Sonuçları

Kaynak	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P
Düzeltilmiş Model	4,033 ^a	3	1,344	,245	,862
Sabit	22,563	1	22,563	4,117	,089
Grup	,113	1	,113	,021	,891
Bapi Ön test	,999	1	,999	,182	,684
Grup * Bapi Ön test	,526	1	,526	,096	,767
Hata	32,883	6	5,480		
Toplam	935,620	10			
Düzeltilmiş Toplam	36,916	9			

Tablo 1 incelendiğinde bağımlılık profili için kovaryans analizinde kuvvetli bir ölçü kabul edilen regresyon eğilimlerinin eşitlik ölçütünün sağlandığı söylenebilir ($F(1-9)=.096$, $p=.767>.05$). Ön koşulları yerine getirilen tek faktörlü kovaryans analizin betimsel bulguları ise Tablo 2’de gösterilmiştir.

³⁸ Büyüköztürk, Şener, *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (Ankara: Pegem Akademi, 2011), 128-130.

Tablo 2. Bağımlılık Profil (Bapi) İndeksine İlişkin Deney ve Kontrol Gruplarının Son Test Düzeltilmiş Puan Ortalamaları

	Grup	n	χ	Düzeltilmiş $\bar{\chi}$
Son	Deney	5	8,96	8,85
Test	Kontrol	5	10,00	10,10

Tablo 2’de müdahale (deney) ve karşılaştırma (kontrol) gruplarına ait son test düzeltilmiş puan ortalamaları verilmiştir. Düzeltilmiş betimsel değerler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılaşmanın olup olmadığına dair bulgular Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3. Bağımlılık Profiline İlişkin Kovaryans Analizi

Kaynak	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P	η^2
Düzeltilmiş Model	3,507	2	1,753	,367	,705	,095
Sabit	23,333	1	23,333	4,889	,063	,411
Bapi Ön test	,803	1	,803	,168	,694	,023
Grup	3,431	1	3,431	,719	,425	,093
Hata	33,409	7	4,773			
Toplam	935,620	10				
Toplam Hata	36,916	9				

Tablo 3 incelendiğinde ön test puanları kontrol altına alındığında denetimli serbestliğe tabi tutulan madde bağımlılarına uygulanan dini başa çıkma ve psikolojik iyi oluş programının deney grubunda bulunan bireylerin bağımlılık profil düzeyleri üzerinde istatistiksel anlamda bir etki etmediği ($F(1,9) = 1,68$, $p = ,694$, $\eta^2 = ,023$) fakat bağımlılık profil alt boyutlarından “madde kullanma” ($p = ,024$) ve “motivasyon” ($p = ,004$) boyutlarında istatistiksel anlamda bir etki ettiği belirlenmiştir.

Bilişsel davranışçı kuramına göre geliştirilen dini başa çıkma ve psikolojik iyi oluş programının madde kullanıcıların bağımlılık seyrine ilişkin etki düzeyini incelemek amacıyla tek faktörlü kovaryans analizi (ANCOVA) yapılmıştır. Kovaryans analizindeki temel varsayımları olan varyansların homojenliği ve regresyon eğilimlerinin eşitliği kriterleri sağlanmıştır. Sözü edilen ölçütlerle ilgili sonuçlar Tablo 4’te gösterilmiştir.

Tablo 4. Bağımlılık Seyir Profiline İlişkin Regresyon Eğilimleri Analiz Sonuçları

Kaynak	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P
Düzeltilmiş Model	193,185	3	64,395	3,009	,116
Sabit	11,798	1	11,798	,551	,486
Grup	,489	1	,489	,023	,885
Basi Ön test	95,365	1	95,365	4,456	,079
Grup * Basi Ön test	9,568	1	9,568	,447	,529
Hata	128,415	6	21,403		
Toplam	2064,000	10			
Düzeltilmiş Toplam	321,600	9			

Tablo 4 incelendiğinde bağımlılık seyir profili için yapılan kovaryans analizinde öncelikle güçlü bir ölçüt olan regresyon eğilimlerinin eşitlik ölçütünün yerine getirildiği belirtilebilir (F (1-9) =447, p=529>05). Ön ölçütleri yerine getirilen tek faktörlü kovaryans analizinin betimsel bulguları ise tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5. Bağımlılık Seyir (Basi) İndeksine İlişkin Deney ve Kontrol Gruplarının Son Test Düzeltilmiş Puan Ortalamaları

	Grup	n	χ	Düzeltilmiş $\bar{\chi}$
Son Test	Deney	5	10,60	10,90
	Kontrol	5	15,80	15,49

Tablo 5’te müdahale ve karşılaştırma gruplarının son test düzeltilmiş puan ortalamaları verilmektedir. Düzeltilen betimsel oranlar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olup olmadığına dair sonuçlar Tablo 6’da gösterilmiştir.

Tablo 6. Bağımlılık Seyrine İlişkin Kovaryans Analiz Sonuçları

Kaynak	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P	η^2
Düzeltilmiş Model	183,617 ^a	2	91,808	4,658	,052	,571
Sabit	8,363	1	8,363	,424	,536	,057
Basi toplam Ön test	116,017	1	116,017	5,886	,046	,457
Grup	52,451	1	52,451	2,661	,147	,275
Hata	137,983	7	19,712			
Toplam	2064,000	10				
Toplam Hata	321,600	9				

Tablo 6’da görüldüğü üzere ön test değerleri kontrol altında tutulması durumunda denetimli serbestliğe tabi tutulan madde kullanıcılarına uygulanan dini başa çıkma ve psikolojik iyi oluş programının deney grubunda bulunan katılımcıların bağımlılık seyir düzeylerinde anlamlı derecede azalma meydana getirdiği ifade edilebilir ($F(1-9) = 5,886$, $p = ,046$, $\eta^2 = 457$). Bağımlılık seyrinin hangi alt boyutunda azaldığını belirlemek için kovaryans (Ancova) testi yapılmış ve azalmanın “madde kullanım sıklığı” boyutunda olduğu görülmüştür ($p = ,000$). Ayrıca gruplar arasında bulunan farkın kaynağını açıklamak üzere Bonferroni testi yapılmış ve farkın deney grubunun lehine olduğu belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, gruplar arasında düzeltilmiş puan ortalamaları ile elde edilen farklılığın anlamlı düzeyde olduğu ve bilişsel temelli program uygulamasının bağımlılık seyrine olumlu etki ettiği şeklinde değerlendirilebilir.

Bilişsel davranışçı kuramına göre geliştirilen dini başa çıkma ve psikolojik iyi oluş programının madde kullananların psikolojik iyi oluş düzeyleri üzerindeki etkisini incelemek amacıyla tek faktörlü kovaryans analizi (ANCOVA) yapılmıştır. Kovaryans analizindeki temel varsayımları olan varyansların homojenliği ve regresyon eğilimlerinin eşitsizliği kriterleri sağlanmıştır. Sözü edilen kriterlerle ilgili bulgular Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. Madde Kullananların Psikolojik İyi Oluşlarıyla İlgili Regresyon Eğilimleri Sonuçları

Kaynak	Kareler Toplam	Sd	Kareler Ortalaması	F	P.
Düzeltilmiş Model	435,294 ^a	3	145,098	2,348	,172
Sabit	556,535	1	556,535	9,008	,024
Grup	348,456	1	348,456	5,640	,055
Psiko. Ön test	25,132	1	25,132	,407	,547
Grup * Psiko. ön test	386,888	1	386,888	6,262	,051
Hata	370,706	6	61,784		
Toplam	29966,000	10			
Düzeltilmiş Toplam	806,000	9			

Tablo 7 incelendiğinde psikolojik iyi oluş için kovaryans analizinde kuvvetli bir ilke olan regresyon eğilimlerinin eşitliği ölçütünün yerine getirildiği söylenebilir ($F(1-9) = 6,262$, $p = ,051 > 05$). Ön kriterleri yerine getirilmiş olan tek faktörlü kovaryans analizine ait betimsel bulgular ise tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Psikolojik İyi Oluşa İlişkin Deney ve Kontrol Gruplarının Son Test Düzeltilmiş Puan Ortalamaları

	Grup	n	χ	Düzeltilmiş $\bar{\chi}$
Son Test	Deney	5	51,80	51,786
	Kontrol	5	56,20	56,214

Tablo 8’de madde kullananların psikolojik iyi oluşla ilişkin deney ve kontrol gruplarının son test düzeltilmiş puan ortalamaları verilmektedir. Düzeltilmiş betimsel sonuçlar arasında istatistiksel olarak bir anlamlılık olup olmadığına dair bulgular Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9. Madde Kullananların Psikolojik İyi Oluşlarıyla İlişkin Kovaryans Analizi

Kaynak	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	P	η^2
Düzeltilmiş Model	48,405 ^a	2	24,203	,224	,805	,060
Sabit	414,955	1	414,955	3,834	,091	,354
Psiko.Ön test	,005	1	,005	,000	,995	,000
Grup	35,956	1	35,956	,332	,582	,045
Hata	757,595	7	108,228			
Toplam	29966,000	10				
Düzeltilmiş Toplam	806,000	9				

Tablo 9 incelendiğinde ön test puanlarının kontrol altında tutulması durumunda denetimli serbestliğe tabi tutulan madde kullanıcılarına uygulanan bilişsel davranış temelli dini başa çıkma ve psikolojik iyi oluş programının deney grubunda bulunan katılımcıların psikolojik iyi oluş puanlarında istatistiksel anlamda bir farklılık göstermediği söylenebilir ($F(1-9)=,000$, $p=,995$, $\eta^2,000$). Fakat ön test ve son test puanlarında artışın olduğu belirlenmiştir.

Elde edilen nicel bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, bilişsel davranışçı terapi odaklı dini başa çıkma ve psikolojik iyi oluş programının DS’ye tabi tutulanların bağımlılık profilini ve bağımlılık seyrini iyileştirmesine ve psikolojik iyi oluşlarına kısmen katkı sağladığı ifade edilebilir

2. Nitel Bulgular

Çalışmanın deneysel aşamasında gerçekleştirilen dini başa çıkma ve psikolojik iyi oluş program uygulamasının etkililiğini ortaya koyabilmek ve nicel aşamadan elde edilen sonuçları açıklamak için katılımcılar ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Veri setindeki öğeler araştırma sorusuna bağlı olarak ortaya çıkan temalara göre sunulmuştur.

Araştırma Sorusu: *Madde bağımlılığı farkındalığını artırma amacını taşıyan dini başa çıkma ve psikolojik iyi oluş programına katılan katılımcılar bilişsel davranışçı kuramın tekniğine göre hazırlanmış programın etkililiğini nasıl değerlendirmişlerdir?*

Çalışmada araştırma sorusu çerçevesinde ulaşılan verilerin daha anlaşılır bir profile dönüşmesi amacıyla belirlenen tema, kategori, kodlar ve bu kodlara ilişkin görüş bildiren katılımcılar Tablo 10’da verilmiştir

Tablo 10. Tema, Kategori ve Kodlar ile Bu Kodlara İlişkin Görüş Bildiren Katılımcılar

Tema	Kategori	Kod	Katılımcı Görüşleri
Programın Değerlendirilmesi	Olumlu etkisi	Etkinlikler	K.1, k.2, k.3, k.4.
		Toplum içine girme	K.1,k.3
	Olumsuz etkisi	Oturumların uzun olması	K.4
		İş kaybına neden olması	K.1
Programın Yaşama etkisi	Olumlu Etkisi	Dini farkındalık	K.1,k.2,k.3,k.4
		Bilişsel Farkındalık	K.1,k.2,k.3,k.4
		Maddeye karşı farkındalık	K.4, k.3,k.1
		Aile ilişkilerini düzeltme	K.1,K.2
		Manevi bir ortam hissetme	K.3
		Olumlu çevreyi fark etme	K.3,k.4
	Olumsuz etkileri	Dışlanma korkusu	K.3
		Toplumsal damgalanma	K.3
Yapıcı Düşünceler geliştirme	Düşünceyi işlevsel hale getirme	Hatalı düşünceyi fark etme	K.4, k.3, k.2
		Hatalı düşünceyle başa çıkma	K.4, k.2, k.3

Tablo 10’da görüldüğü üzere dört katılımcının görüşlerinden hareketle üç temaya ulaşılmıştır. Bu temalar, Programın değerlendirilmesi, programın yaşama etkisi ve yapıcı düşünceler geliştirmedir. Program değerlendirilmesi ve programın yaşantıya etkisi temasına bağlı olumlu ve olumsuz yaklaşım kategorileri bulunmaktadır. Program değerlendirilmesi temasına bağlı olumlu etkisi kategorisi altında etkinlikler ve toplum içine girme kodları bulunurken olumsuz etkisi kategorisi altında oturumların uzunluğu ve iş kaybı kodları yer almaktadır. Programın yaşama etkisi temasına bağlı olumlu kategorisi altında, dini farkındalık, bilişsel farkındalık, madde bağımlılığı farkındalığı, aile ilişkilerini düzeltme, manevi bir ortamı hissetme ve olumlu çevreyi fark etme kodları bulunurken olumsuz etki kategorisi altında dışlanma ve toplumsal damgalama korkusu yer almaktadır. Çalışmanın yapıcı düşünceler geliştirme temasına bağlı olarak düşünceyi işlevsel hale getirme kategorisine ulaşılmaktadır. Düşünceyi işlevsel kılma kategorisi altında hatalı düşünceyi fark etme ve hatalı düşünceyle başa çıkma kodları yer almaktadır.

Katılımcılarla yapılan görüşmeler genel olarak değerlendirildiğinde; katılımcıların uyuşturucu madde ve dinle ilgili sınırlı bir bilgiye sahip oldukları, maddeye

başlamalarının temelinde ailevi ve dini ilişkilerin olumsuz olmalarına ve bundan ötürü iç ve dış etkilere karşı korunmasız kaldıkları anlaşılmaktadır. Katılımcıların dini başa çıkma programından olumlu olarak etkilendikleri görülmüştür. Katılımcıların uyuşturucu madde kullanımına karşı, dini yaşantı ve ailevi ilişkiler hakkında farkındalık edindikleri sonucuna ulaşılmıştır. Dini başa çıkma programına katılmanın dışlanma ve sosyal damgalanma endişesini taşıdığı, bununla birlikte oluşan manevi ortam ve olumlu çevre ile programı olumlu karşıladıkları anlaşılmıştır. Ayrıca katılımcılar dini programın yanlış düşünce ve davranışı fark etmelerine, madde kullanma düşüncesiyle başa çıkma tekniklerini edindikleri söylenebilir.³⁹

2. 1. Katılımcıların Programı Değerlendirme Teması Hakkındaki Görüşleri

Denetimli serbestliğe tabi tutulan bireylerin DS’de verilen eğitim ve programlara belli saat aralığında katılma zorunluluğuna yönelik olumsuz bakışları bulunmaktadır. Bundan ötürü katılımcılar ile yapılan görüşmede oturumların uzun olması ve iş kaybına yol açtığı kodlarına vurguları öne çıkmaktadır. Bu kodlarla ilgili görüş bildiren K.4, *Bu eğitimleri genel olarak faydalı görüyorum fakat derslerin uzun olması insanın sıkılmasına neden oluyor. K.1 de işimizi bırakmak zorunda kalıyoruz. Bu bizi rahatsız ediyor* şeklinde program hakkında olumsuz düşüncelerini ortaya koymuşlardır. Bu açıklamalar programın psikolojik iyi oluşla ilgili nicel verilere olumlu yansımamasını açıklar niteliktedir.

Katılımcıların hepsi program hakkında olumlu görüşler bildirmişlerdir. Bunlardan K1. *Madde kullananların durumlarını en iyi yine onu kullananlar bilir. Bu nedenle madde kullananların hayat hikâyeleri maddeye karşı farkındalık konusunda etkili olacağını düşünüyorum.* Şeklinde ifade ederek madde kullananlara yönelik yapılacak hayat hikâyeleri, görselleri ve kısa film gibi etkinliklerin faydalı olabileceğini belirtmiştir. Etkinlikleri faydalı bulan K.3, *Bu eğitimlerde verilen etkinlikleri faydalı buluyorum. Çünkü insanın ne zaman ve hangi şeyden etkileneceği belli değil.* Diyerek madde kullanan bireylerin değişebileceği, onların da etkilenebilecekleri birtakım olguların olduğuna işaret etmiştir. K.2 de etkinliklerin önemini şöyle ifade etmiştir: *Yapılan etkinlikler insanın duygularını olumlu anlamda etkiliyor. Bir hareketlilik sağlıyor. K.4 ise böyle etkinlikler sayesinde insan yaşamında olumlu şeyler olabilir.* Diyerek program hakkında olumlu değerlendirmede bulunmuştur.

2. 2. Katılımcıların Dini Başa Çıkma ve Psikolojik İyi Oluş Programının Yaşama Etkisi İle İlgili Görüşleri

Katılımcılarla yapılan görüşmede din temelli programın yaşama etkisi teması ile ilgili ortaya çıkan iki kategori ve bu kategorilere bağlı olarak altı kodun ortaya çıktığı görülmektedir. Katılımcıların din temelli programın yaşamlarına katkısını dini yaşantılarında farkındalık etkisini sağladığını şöyle ifade etmişlerdir: *K.4, bize dini*

³⁹ Akça, *Madde Bağımlılarında Dini Başa Çıkma Ve Psikolojik İyi Oluş Etkisinin Karma Yöntemle İncelenmesi (denetimli Serbestlik Örneği)*, 219.

açından bir şeyleri fark etmemizi sağladı. Şeklinde görüşleri ifade ederek hayatı anlamlandırma konusunda programın dini boyutuna vurgu yapmaktadır. K.2, Bu program Allah'ı tanımaya ve onun kudretini ve büyüklüğünü anlamaya yönlendirdi. Başka bir katılımcı K.3, İnsanlar dini bir bakış açısına sahip olmadığında sorumluluk duygusu onu sınırlandırmaz. İnsanlar dini ve dini yaşantıyı bilmedikleri için maneviyat ve dini davranışların önemini bilmiyorlar. K.1 ise maddeye başlamamızın temel nedeni din ve aile bağlarımızı koparmamızdır. Bunun için din temelli programlar önemlidir. Şeklinde görüşlerini ortaya koymuşlardır.

Katılımcılar ile yapılan görüşmelerde din temelli programın yaşama etkisi teması ile ilgili ortaya çıkan ikinci kategori bilişsel farkındalık kazanmadır. Bu kategoriyle ilgili tüm katılımcılar görüş bildirmişler. Konuyla ilgili K.4, *Bundan sonraki hayatımda dini biraz daha ön planda tutup böyle bir hata yapmayacağım zaten dinden uzak bir hayat beni buraya kadar getirdi. Şeklinde açıklamalarda bulunmuştur. K.2 kodlu katılımcı programın etkisini şöyle açıklamaktadır: Bu eğitimlerin bana sağladıkları katkıları şöyle anlatabilirim: Hayatımda yerine getirmem gereken sorumluluklarımı hatırlattı bu konuda farkındalık oluşturdu. K.3, Allah'ın her sorunu çözebileceği inancı insanda perçinleşiyor. Böylelikle insanda meydana gelebilecek bilinci şöyle açıklamaktadır. Hesap verebilme inancı insanları birçok kötülükten alıkoyar. Öz kontrolü sağlar. Bu nokta önemlidir. Hesap verebilme inancına sahip olmak korku duygusunu harekete geçirerek doğru davranışların yapılmasına yardımcı olur. Ayrıca İnsanlar dini ve dini yaşantıyı bilmedikleri için maneviyat ve dini davranışların önemini bilmiyorlar. K.1 ise din temelli programların uyuşturucu madde kullanımına karşı bilinçlendirdiğini belirterek bu tür programların önemini ortaya koymaya çalışmıştır. K.3,'ün "Ben maddeyi kullanarak daha enerjik olacağımı düşünüyordum. Yanılmışım. Her iki dünyamı da kaybedecektim" ifadeleri madde kullanıcıların hem yanlış düşünce ve hem de çarpıtılmış bir bilgiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Uyuşturucu maddeyle ilgili bilişsel bazı çarpıtmalara hep rastlanmak mümkündür. Örneğin "esrar ottur günahı yoktur," "Bir kereyle dinden çıkılmaz," "Allah Yakmaz," "Sonra tövbe ederim, madde kullanmak beni dinç tutar" gibi savunmacı bir yaklaşımla karşılaşmak mümkündür. Konuyla ilgili görüş belirten katılımcılar programın maddeye karşı bilişsel katkısını ortaya koymaktadırlar. Örneğin K.1 şeklinde kodlanan katılımcı, "Allah hiç insanı yakar mı? Diye düşünüyordum şimdi anladım ki insan ateşini kendisi tutuşturuyor." Diyerek hem bilişsel farkındalığı hem de düşünsel yanılmayı ortaya koymaktadır.*

Katılımcılar ile yapılan görüşmelerde din temelli programın yaşama etkisi teması ile ilgili ortaya çıkan üçüncü kategori maddeye karşı farkındalık kazanmadır. Konuyla ilgili katılımcıların çoğu görüş beyan etmişlerdir. Konuyla ilgili K.3, madde kullanmaya neden olan anlamsızlığa karşı dikkat edilmesi gerektiğini ve uyuşturucu maddeye karşı bireyi koruyan dini yaşantının önemini şöyle ifade eder: "Ailelerin dini yönden zayıflıkları, çocukları deizme ve bunun sonucunda oluşan boşlukla maddeye yönlendirir. İnsanlara uyuşturucu madde bilincinin kazandırılması önemli bir konudur. Çünkü insanlar zamanla maddeyi hayatlarının bir parçası haline getirebilir. Maddeyi

kendilerinin kaderiymiş gibi onsuz yaşayamayacaklarını düşünürler.” ” K.1 de “Bıraktım. Bu eğitim uyuşturucudan daha fazla uzaklaşmama yardımcı oldu. Uyuşturucudan nefret ettim. Kötü alışkanlıklarımın tamamen uzaklaştım.” K.2 ise programın maddeye karşı farkındalık boyutunu şöyle açıklamaktadır: “Bu eğitimi faydalı buldum. Daha mantıklı ve akıllıca yönler buldum.”

Katılımcılar ile yapılan görüşmelerde din temelli programın yaşama etkisi teması ile ilgili ortaya çıkan dördüncü kategori, aile ilişkilerini düzeltmedir. Konuyla ilgili katılımcılardan k1, k2 ve k4 görüş bildirmişlerdir. Katılımcıların hepsi madde bağımlılığında aile faktörünün önemli olduğunu hem başlama hem de bırakmada önemli destek kaynağı olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca madde kullananların düzenli bir aile hayatının olamayacağını da ifade etmektedirler K.1, “Eğitimden sonra işime ve aileme daha fazla sarıldım çok şükür.” K.2, “Aile ilişkilerimi tekrar gözden geçirdim. Günahlardan kaçınmaya daha da dikkat ediyorum.” K.4, ailemin desteği olmasaydı bu bataklıktan çıkamazdım. Bu eğitimler aileyi koruyucu bir şemsiye olarak tanıtıyor, ailenin önemini daha fazla fark edebiliyorsun.” diyerek ailenin önemini ortaya koymaktadır.

Katılımcılar ile yapılan görüşmelerde din temelli programın yaşama etkisi teması ile ilgili ortaya çıkan beşinci kategori manevi bir ortam hissettirmedir. Konuyla ilgili birçok katılımcı görüş belirtmişlerdir. K.1, “Uyuşturucu madde kullananlar hep kendilerini suçlu kötü imajlı biri olarak görmektedirler. DS’yi de eğitim yeri değil infaz yeri olarak görüyorlar. Bu nedenle dini eğitimle oluşan manevi ortam insana değerli olduğunu düşündürüyor. Nitekim eğitimde Allah’ın insanı ne kadar büyük suç işlerse işlesin affedebileceği belirtiliyor. Bu insanda değerli olduğu hissini uyandırıyor.” K.2 ise “ bu ortamda insan kendisini Allah’ın muhatabı olduğunu hisseder bu iyi bir duygudur bizim için.”

Katılımcılar ile yapılan görüşmelerde dini programın yaşama etkisi teması ile ilgili ortaya çıkan altıncı kategori olumlu çevreyi fark etmedir. Katılımcılar bu tür programlar sayesinde başkalarının hayat hikâyelerini öğrenerek kendi kendine destek sağlamaya çalışıyorlar. Bununla ilgili K.3 görüşlerini şöyle açıklamaktadır: “o kişi başarmışsa ben niye başarmayayım dersin.” Diğer bir katılımcı “bu eğitimler ile arkadaş ortamını sorguluyorsun maddeyi bırakmanın, kötü çevreyi bırakmayla başladığını anlarsın. Dinimizin arkadaş tavsiyesini alsaydık zaten bunlar başımıza gelmezdi (K.4).”

Katılımcılarla yapılan görüşmelerde dini programın yaşama etkisi temasına bağlı bir kategori iki kodun ortaya çıktığı görülmektedir. Programın olumsuz kategorisine bağlı toplumsal damgalama koduyla ilgili görüşlerini ifade eden K.3, “Eğitim faydalıdır. Fakat DS denildi mi kimsenin aklına eğitim ve ya din/maneviyat gibi şeyler gelmez. Onun için bir işte çalışıyorsan, oradan izin alıp katılman biraz zor. İnsan çekiniyor, söylemeye korkuyor. Bu da (uyuşturucu madde) öyle bir şey ki adın çıktı mı bir daha temiz görünmezsin, toplum hep seni bağımlı görür. Programın olumsuz etkisi kategorisine bağlı sosyal dışlanma koduyla ilgili görüşlerini açıklayan K.2, DS’ye tabi tutulmanın sicile işlenebileceği endişesini dile getirerek “eğitime katılımın bize faydasından çok zararı da olabilir, sicilimize falan işlenirse işe girme durumuz

zorlaşabilir.” Şeklinde korkusunu ifade etmiştir. Bu da katılımcıların DS'nin işleyişi gereği tedaviye zorunlu olarak tabi tutulmalarının onların psikolojik iyi oluşlarına olumsuz etki ettiğini göstermektedir.

2. 3. Katılımcıların Dini Başa Çıkma ve Psikolojik İyi Oluş Programının Yapıcı Düşünceler Geliştirme İle İlgili Görüşleri

Katılımcılarla yapılan görüşmede dini başa çıkma programının yapıcı düşünceler geliştirme temasına ilişkin bir kategori ve bu kategoriye bağlı iki kodun ortaya çıktığı görülmektedir. Bu kodlardan hatalı düşünceyi fark etme koduyla ilgili bütün katılımcılar görüşlerini ifade etmişlerdir. K1 ile kodlanan katılımcı, uyuşturucu maddenin dindeki yerini fazla önemsemediğini şöyle ifade etmektedir: *“Ben esrarı da sigara gibi biliyordum neticede ikisi de zararlı kimseyi öldürmeyeceğini düşünüyordum. Yanılmışım uyuşturucu maddenin Allah'ın korunmasını istediği her şeye zarar verdiğini bildiğimde onun haram olması gayet mantıklıdır.”* K.2, de *“ Allah'ın insanı yakmayacağını düşünüyordum. Biri benim bütün ailemi öldürse de ben onu yakamam Allah nasıl yakar insanı diyordum. Bu yanlış bir bakış açısı çünkü insanın kendisi yakıtını hazırlıyor, hatta yakıtını bu dünyadan kendisi götürüyor.”* K.3 de uyuşturucu madde ile ilgili düşüncelerini şöyle ifade etmektedir: *“Ben de esrar ottur günahı yoktur diye düşünmeye başlamıştım neticede kendim etkileniyordum diyordum. Ama kendimi zehirleyerek sevdiğime, aileme ne kadar acı verdiğimi düşünemiyordum cahillik işte.”* K.4, uyuşturucu maddenin risk faktörünü dinden uzak bir hayata bağlayarak *“ zaten dinden uzak bir hayat beni bu seviyeye getirdi”* şeklinde dinle ilgili olumlu düşüncelerini ortaya koymuştur.

Programın düşünceyi işlevsel hale getirme kategorisine bağlı hatalı düşünceyle başa çıkma koduyla ilgili katılımcıların görüşleri şöyledir: K.4, uyuşturucu maddeye karşı doğru düşüncenin dine bağlılıkla korunabileceğini şöyle ifade etmektedir: *“Bu eğitimlerin başka madde kullananlara da verilmesi gerektiğini düşünüyorum. Çünkü insan biraz dinin farkına vardı mı maddeyle işi olmaz ve soğur. Onun için bu eğitimin madde kullananlara yararlı olacağını düşünüyorum.”* K.2, olumsuz düşüncelerle ve madde isteğiyle başa çıkmak için aile ilişkilerine, dinin söylem ve davranış boyutunun önemine dikkat çekerek *“Daha mantıklı ve akıllıca yönler buldum. Aile ilişkilerimi tekrar güzden geçirdim. Günahlardan kaçınmaya daha da dikkat ettim, namazlarımı kılmaya özen gösterdim. Onun için bağımlılıkla baş etmede dine yönlendirdiği için bu programları faydalı buluyorum.”* Diyerek dini programla ilgili olumlu görüşlerini de ortaya koymuştur. K.3. İnsanların olumsuz düşünce ve davranışlarının temelinde anlamsızlığın olduğunu ve bundan kurtulmanın yollarını ifade etmeye çalışmıştır. *“Bugün insanlar bir boşlukta yaşıyorlar. Bunun için insanları bu boşluktan kurtaracak ahlaki eğitim verilmeli insanların ailevi ve dini yönden eğitilmesi gerekir. Bağımlılıktan kurtulmada dinin tanınması ve uygulanması yeterlidir diye düşünüyorum bütün problem buradadır.”*

Katılımcılarla yapılan görüşmeler genel olarak değerlendirildiğinde; katılımcıların uyuşturucu madde ve dinle ilgili sınırlı bir bilgiye sahip oldukları, maddeye başlamalarının temelinde ailevi ve dini ilişkilerin olumsuz olmalarına ve bundan ötürü iç ve dış etkilere karşı korunmasız kaldıkları anlaşılmaktadır. Katılımcıların dini başa çıkma programından olumlu olarak etkilendikleri görülmüştür. Katılımcıların uyuşturucu madde kullanımına karşı, dini yaşantı ve ailevi ilişkiler hakkında farkındalık edindikleri sonucuna ulaşılmıştır. Dini başa çıkma programına katılmanın dışlanma ve sosyal damgalanma endişesini taşıdığı, bununla birlikte oluşan manevi ortam ve olumlu çevre ile programı olumlu karşıladıkları anlaşılmıştır.

TARTIŞMA VE SONUÇ

1. Uyuşturucu Madde Kullanmayla İlgili Bulguların Tartışılması

Denetimli serbestliğe tabi tutulan madde kullanıcılarının bağımlılık durumlarını öğrenmek için araştırmada sırasıyla nicel, nitel ve karma bulgular sunulmuş olup karma yöntem bakış açısıyla tartışılmıştır. Bu araştırmanın dini/manevi program uygulaması bileşenindeki nicel boyutunda bilişsel davranışçı terapi odaklı eğitim programının DS'ye tabi tutulan madde kullanıcılarının bağımlılık durumları üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırmada ön test puanları kontrol altında tutulduğunda BDT odaklı dini/manevi eğitim programına katılan madde kullanıcıları ile katılmayan madde kullanıcılarının bağımlılık durumları son test puanlarında anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmüştür. Gruplar arasındaki farkın kaynağına ilişkin yapılan analiz sonucunda farkın deney grubunda yer alan madde kullanıcıların lehine olduğu saptanmıştır. Araştırma sonucunda dini başa çıkma ve psikolojik iyi oluş programının bağımlıların iyileşme düzeylerinde anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu bulgular doğrultusunda bilişsel davranışçı terapi odaklı dini başa çıkma ve psikolojik iyi oluş programının DS'ye tabi tutulan bağımlıların madde kullanmayı azaltmada, motivasyon ve öfke kontrol düzeylerinin arttırılmasında etkili bir yaklaşım olduğu ifade edilebilir.

Bu araştırmanın nicel sonuçları açıklama bileşenindeki nitel boyutta, deneysel çalışmaya katılan madde kullanıcılarıyla yapılan görüşmelerde, uyuşturucu madde farkındalığıyla ilişkin nitel bulguların nicel bulguları nasıl açıkladığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yürütülen görüşmelerden elde edilen bulgularda DS'ye tabi tutulan madde kullanıcılarının dini başa çıkma ve psikolojik iyi oluş program yaşantısını olumlu yönde deneyimlediklerini içeren ifadeleri kullandıkları görülmüştür. Madde kullanıcılarının din temelli eğitimden önce uyuşturucu madde ve din ile ilgili sınırlı bilgilerinin olduğunu vurgulamışlardır. Eğitime katılan bağımlılar denetimli serbestlik kurumunda verilen dini/manevi içerikli eğitim programının iş kaybı, sosyal damgalanma vb. sıkıntıları olmasına rağmen programın günlük yaşantılarında uyuşturucu maddeyle mücadelede dini farkındalık kazandırdığı, olumlu çevreyi fark etme ve aile yaşamlarına katkısının olduğunu belirtmişlerdir. Buna göre nitel

bulguların nicel sonuçları doğrulayıcı nitelikte olduğu ve açıkladığı sonucu çıkarılabilir. Nicel ve nitel bulguların ortak öğeleri doğrultusunda ulaşılan meta-çıkarma şu şekildedir. Denetimli serbestliğe tabi tutulan madde bağımlıların uyuşturucu madde kullanım durumlarını test etmeye ilişkin yapılan ön test-son test analizleri ve dini başa çıkma programı uygulamasının değerlendirilmesine ilişkin yapılan görüşmelerden elde edilen bulgular doğrultusunda BDT odaklı program uygulamasının katılımcıların uyuşturucu madde kullanımını azaltmada etkili bir program olduğu söylenebilir.

Konuyla ilgili alan yazın incelendiğinde madde bağımlılığı bilişsel farkındalığa ilişkin sınırlı çalışmalara ulaşılmıştır. Bağımlılıkla ilgili çalışmaların bağımlılık nedenleri üzerinde yoğunlaştığı ve bağımlılığın tedavisiyle ilgili çalışmaların aynı şekilde sınırlı olduğu görülmüştür. Yöntem olarak ise araştırmaların çoğunun nicel yaklaşımla yapıldığı, niceli, nitel çalışmaların takip ettiği, ilgili konuyla ilişkin karma çalışmalara da rastlanılmaktadır. Fakat tamamen bütünleştirilmiş karma yöntem çalışmasına rastlanılmamaktadır.⁴⁰ AMATEM’de tedavi gören bağımlıların manevi ihtiyaçlarının belirlenmesini nitel yaklaşımla değerlendirmeye çalışan Ceylan,⁴¹ bağımlılıktan kurtulmada, öncelikle engelleri fark etme, anlam bulma arayışı, yaşam hedefi arayışı, değişim ve arınma ihtiyacı” gibi farkındalıkların geldiğini belirtmektedir. Bu anlamda hayatı daha anlamlı kılması, bireye umut vermesi ve bireyin destek alabileceği bir sosyal ağ oluşturması itibarıyla din, uyuşturucu madde gibi zararlı alışkanlıklara karşı farkındalık oluşturabilecek niteliktedir. Yeşilay tarafından 16-17 Haziran 2013 tarihlerinde Yalova’da düzenlenmiş olan “Türkiye’de Uyuşturucu Madde Bağımlılığı Önleme Tedavi ve Rehabilitasyon Çalıştayı” ve Diyanet İşleri Başkanlığı ile Yeşilay ve diğer kurumlar arasında yapılan protokollerde madde bağımlılığıyla mücadelede farkındalık oluşturmaya yönelik adımlar öne çıkmaktadır.⁴² Uyuşturucuyla mücadele politikası kapsamında TBMM’nin 2008 yılında yayınlanan raporunda da uyuşturucu maddeyle mücadelede, farkındalığın önde gelen faktör olduğu ortaya konulmaktadır. Bu kapsamda Diyanet İşleri Başkanlığı, "Madde Bağımlılığı ve Zararlı Alışkanlıklar" konusunda gerek yurtiçinde gerekse yurtdışında uyuşturucu maddeye yönelik farkındalık çalışmalarını yürütmektedir.⁴³ Akıncı,⁴⁴ madde bağımlılığından uzaklaşmada manevi desteğin rolünü değerlendirdiği çalışmasında uyuşturucu

⁴⁰ Bekir Koç, *Din-suç ilişkisi: Bingöl örneği* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020); Merve Tırışkan vd., “Madde Bağımlılığında Nüksü Önlemede Bilinçli Farkındalığın Önemi: Bir Derleme Çalışması”, *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, (Aralık 2015); Gülsen Kılınç, *Madde bağımlılarında bilişsel davranışçı temelli grup danışmanlığının madde kullanımına ilişkin inanç ve dürtüselliğe etkisi* (Malatya: İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019); İsa Ceylan, *Madde Bağımlısı Bireylerin Manevi İhtiyaçlarının Belirlenmesi (Amatem Örneği)*; Başkurt İrfan, “Gençlik, Madde Bağımlılığı Ve Korunma Yolları (Psiko-Sosyal Bir Yaklaşım)”, *Journal of Istanbul University Faculty of Theology* sy. (2003), 73-114; Demet Karakartal, “Uyuşturucu Madde Bağımlılığı ve Suç İlişkisi”, *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi* 6/14 (Haziran 2020), 614-623; Tayfun Uzbay, “Ülkemizde Temel Sorunlar ve Madde Bağımlılığı ile Mücadele”, *Türk Eczacılar Birliği Yayını/ Meslek İçi Sürekli Eğitim Dergisi* 21/22 (Aralık 2009), 73-79; Sevdâ Acar, Derya Şaşman Kaylı, “Türkiye’de Bağımlılık Alanında Yapılmış Nitel ve Karma Çalışmaların Analizi”, *Cyprus Turkish Journal of Psychiatry & Psychology* 3/1 (Ocak 2021), 37-47.

⁴¹ Ceylan, *Madde Bağımlısı Bireylerin Manevi İhtiyaçlarının Belirlenmesi (Amatem Örneği)*, 210.

⁴² Çoban, “Uyuşturucu Madde Bağımlılığı ile Mücadelede Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Uygulamalarının Yeri ve Önemi: İstanbul Örneği”.

⁴³ Türkiye Büyük Millet Meclisi TBMM, *Uyuşturucu Başta Olmak Üzere Madde Bağımlılığı Ve Kaçakçılığı Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu* (Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi, 2008), 315360.

⁴⁴ Akıncı, *Madde Bağımlılığı ve Manevi Destek*.

maddeye karşı farkındalık temasının etkililiğine dikkat çekmiştir. Alpay ve arkadaşlarının,⁴⁵ madde kullanımı olan yetişkinlerde farkındalık temelli müdahalelerin etkililiği: Sistematik bir gözden geçirme adlı çalışmalarında 10 çalışmayı kritize etmişlerdir. Çalışmada farkındalık temelli müdahalelerin, duygu düzenleme becerisini ve dürtüsel davranışlar üzerinde kontrol sağlayabilmesini arttırması açısından önemli etkileri olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Yurt dışında yapılan çalışmalarda madde bağımlılığının tedavisinde farkındalık temelli müdahalelerin etkili sonuçlar gösterdiği ortaya konulmuştur. Çalışmalar, farkındalığın, duyguları düzenlemede olumlu etkiler gösterdiği; madde kullanım sorunu ile ilişkili olan dürtüsellik ve dürtüsel davranışlar üzerinde azaltıcı etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur. Güncel çalışmalar, farkındalık temelli müdahalelerin madde bağımlılığı tedavisinde olumlu sonuçlar ortaya koyduğunu göstermektedir.⁴⁶ Sipon ve arkadaşları,⁴⁷ uyuşturucu maddeden kurtulmada dinin önemini vurguladığı çalışmada, İmam Gazali'nin uyuşturucu maddeyle mücadelede önerdiği altı adımlık (sözleşme, gözetim, değerlendirme, netice, mücadele ve geri dönüş) modelin, uyuşturucu maddeye yönelik farkındalığı artırdığı ve yaşam kalitesini geliştirip bağımlılıktan kurtulmada etkili olabileceğini ifade etmişlerdir.

2. Katılımcıların Psikolojik İyi Oluşlarıyla İle İlgili Nicel ve Nitel Bulguların Tartışılması

Araştırmanın dini/manevi program uygulaması bileşenindeki nicel boyutunda bilişsel davranışçı terapi odaklı eğitim programının DS'ye tabi tutulan madde kullanıcılarının psikolojik iyi oluş durumları üzerinde anlamlı bir etkisinin olup olmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırmada ön test puanları kontrol altında tutulduğunda BDT odaklı dinî/manevi eğitim programına katılan madde kullanıcıları ile katılmayan madde kullanıcılarının psikolojik iyi oluş son test puanlarında anlamlı bir farklılaşma görülmemiştir. Bu araştırmanın nicel sonuçları açıklama bileşenindeki nitel boyutunda deneysel çalışmaya katılan madde kullanıcılarıyla yapılan görüşmelerde, uyuşturucu maddeyle mücadeleye ilişkin nitel bulguların nicel bulguları nasıl açıkladığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Yürütülen görüşmelerden elde edilen bulgularda DS'ye tabi tutulan madde kullanıcılarının uyuşturucu maddeyle mücadelede, dinî başa çıkma ve psikolojik iyi oluş program yaşantısını olumlu yönde deneyimlediklerini içeren ifadeleri kullandıkları görülmüştür. Söz konusu programa katılan bireyler, “toplum içine girme,” “aile ilişkilerini düzeltme,” “manevi bir ortam hissetme” şeklinde

⁴⁵ Ünal Alpay vd., “Madde Kullanımı Olan Yetişkinlerde Farkındalık Temelli Müdahalelerin Etkililiği: Sistematik Bir Gözden Geçirme”, *Addicta: The Turkish Journal on Addictions* 5/4 (Mart 2018), 721-746.

⁴⁶ Kathleen M. Carroll Ph.D., *Therapy Manuals for Drug Addiction Manual 1: A Cognitive-Behavioral Approach: Treating Cocaine Addiction* (United States of America: NCJRS Virtual Library, 1998), 1-2; Sarah Bowen vd., “Mindfulness-Based Relapse Prevention for Substance Use Disorders: A Pilot Efficacy Trial”, *Substance Abuse* 30/4 (Ekim 2009), 295-305; Saeed Imani vd., “Effectiveness of Mindfulness-Based Group Therapy Compared to the Usual Opioid Dependence Treatment”, *Iranian Journal of Psychiatry* 10/3 (Haziran 2015), 175-184; Katie Witkiewitz vd., “Mindfulness-Based Relapse Prevention with Racial and Ethnic Minority Women”, *Addictive Behaviors* 38/12 (Aralık 2013), 2821-2824.

⁴⁷ Poro Sipon vd., “Uyuşturucu Kullanımının Önlenmesinde İmam Gazali Tarafından İleri Sürülen Değişime Doğru Altı Adım”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (Şubat 2010), 221-229.

program hakkında olumlu ifadelerini belirtmişlerdir. Ayrıca madde kullanıcılarının program sonrasında maddeyi kullanma durumlarındaki azalışa baktığımızda, psikolojik iyi oluş puanlarında anlamlılığın olmaması, başka faktöre bağlanabilir. Nitekim DS'ye tabi tutulan bireylerin oturlara katılma durumlarında, zaman ve iş kaybı yaşamaları, ailevi ve sosyal dışlanma endişesini taşımaları ve kontrol grubunda verilen SAMBA eğitimi de katılımcıların psikolojik durumlarını etkileyebilmektedir.

Alan yazında ülkemizde psikolojik iyi oluş ile bağımlılık ilişkisine yönelik doğrudan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Fakat madde bağımlılığı için risk faktörü taşıyan psikolojik iyi olmama hali ile farklı değişkenler arasındaki ilişkiyi araştıran pek çok çalışma bulunmaktadır. Araştırmalarda genel olarak psikolojik iyi olma, din/maneviyat, din sağlık, Tanrı tasavvuru, değerler, psikolojik iyi oluş ve dindarlık bağımlılık ilişkisi üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Araştırma sonuçları dindarlık ile psikolojik iyi oluş arasında pozitif ilişki olduğunu ortaya koymuştur.⁴⁸

Yurt dışında bağımlılık, psikolojik iyi oluş, din/maneviyat, ruh sağlığı, değerler, anlam ve bağımlılık ilişkisi gibi dolaylı araştırmaların yanı sıra doğrudan psikolojik iyi oluşla madde bağımlılığına yönelik çalışmalara da rastlanmak mümkündür. İlgili alan yazında psikolojik iyi oluş ile madde bağımlılığı arasında ters yönlü bir ilişki bulunmuştur. Visser ve Routledge,⁴⁹ “Güney Afrikalı ergenlerde madde bağımlılığı ve psikolojik iyi oluş” adlı çalışmada, psikolojik iyi oluşla madde bağımlılığı arasında ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Araştırmacılar, psikolojik bozuklukların madde kullanmadan önce başladığını, bunun için böyle bir sorun yaşayan ergenlerin erken tespit edilip etkili bir başa çıkma becerileri kazandırmanın bağımlılığa karşı önleyici bir adım olabileceğini belirtmektedirler.

Psikolojik sıkıntılar, madde bağımlılığı risk faktörlerinin başında geldiğinden psikolojik iyi oluş, bağımlılıktan korunma ve kurtulmada önemli bir etken olarak görülmüştür. Ayrıca pek çok araştırma, psikolojik iyi oluşun sağlanmasında din/maneviyatın önemli bir işlev gördüğünü ortaya koymuştur.⁵⁰ Konuyla ilgili psikolojik sıkıntı ve çoklu madde kullanımı arasındaki boylamsal ilişkiyi üç yıl boyunca

⁴⁸ Melih Çoban, “Uyuşturucu Madde Bağımlılığı ile Mücadelede Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Uygulamalarının Yeri ve Önemi: İstanbul Örneği”; Ayten, Ali, *Psikoloji ve Din (Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri)* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015); Yapıcı, *Ruh sağlığı ve din*; Beyazıt Yaşar Seyhan, “Üniversite Öğrencilerinde Tanrı Tasavvuru ve Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiler”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/4283 (Haziran 2014), 65-97; Mebrure Doğan, *Dindarlık Sabır ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkiler* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014); Karşı, “Psikolojik İyi Oluş Ve Dindarlık İlişkisi”.

⁴⁹ Visser - Routledge, “Substance Abuse and Psychological Well-Being of South African Adolescents”.

⁵⁰ Harold G. Koenig, Çev.Talip Demir, “Din ve Tıp I: Tarihsel Arka Plan ve Ayrışma Nedenleri”, *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (Ocak 2019), 281-296; Daniel T. L. Shek, “Meaning in Life and Psychological Well-Being: An Empirical Study Using the Chinese Version of the Purpose in Life Questionnaire”, *The Journal of Genetic Psychology* 153/2 (Haziran 1992), 185-200; Brenda M. Booth vd., “Longitudinal Relationship Between Psychological Distress and Multiple Substance Use: Results From a Three-Year Multisite Natural-History Study of Rural Stimulant Users”, *Journal of Studies on Alcohol and Drugs* 71/2 (Mart 2010), 258-267; Erum Irshad - Misbah Karamat, “Psychological Well-Being In Drug Addicts”, *Journal of Law and Society* 42/59 (2012), 55-68; Celia J. A. Morgan vd., “Consequences of Chronic Ketamine Self-administration upon Neurocognitive Function and Psychological Wellbeing: A 1-year Longitudinal Study”, *Addiction* 105/1 (Ocak 2010), 121-133; Thomas Ashby Wills vd., “The Role of Life Events, Family Support, and Competence in Adolescent Substance Use: A Test of Vulnerability and Protective Factors”, *American Journal of Community Psychology* 20/3 (Haziran 1992), 349-374; Jenny Keen, vd., “Does methadone maintenance treatment based on the new national guidelines work in a primary care setting?”, *British Journal of Practice* 53/491 (Ocak 2003), 461-467; Fatma Betül Ekti- Muhammed, Kızılgeçit, “Çocuk Sahibi Olamayan Kadınlarda Dini Başa Çıkma Sürecine Yönelik Bir Araştırma”. Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 12/24 (Temmuz 2023), 557-587.

araştıran Booth ve arkadaşları,⁵¹ madde kullanımının, zayıf ruh sağlığı ile ilişkili olduğunu, bununla başa çıkmak için artırılan madde kullanımının psikolojik sıkıntıyı kademeli olarak arttırdığını belirtmektedir. Çalışma, psikolojik sıkıntıda iyileşmelerle birlikte madde kullanımında azalmanın olduğunu ortaya koymuştur. Irshad ve Karamat,⁵² uyuşturucu bağımlılarında düşük psikolojik iyi oluş olduğunu, bunun da bağımlıların madde bağımlısı olmayanlara göre düşük benliğe sahip olmasından kaynaklandığını ortaya koymuştur.

Araştırmada katılımcılar, maneviyata yönelmenin, dürüstlük, doğruluk ve Allah'ın nimetlerini takdir etme, maddi olmayan değerlere bağlı kalma ve hayatlarını anlamlı kılma ile temsil edilen davranışsal ve duygusal değişikliklerle sonuçlandığını belirtmişler. Katılımcıların ifadelerine göre hayatlarını anlamlı hale getirmek için önemli adımlar atmış olmaları, iyileşme sürecini devam ettirmek için artan bir motivasyona yol açmıştır. İyileşmeyi, madde bağımlılığının olduğu hapisneden bir tür özgürlük olarak görüyorlar ve ayrıca Tanrı'nın yardımından kaynaklanan bağımsızlığı da takdir ediyorlar.

Son yirmi yılda yapılan araştırmalarda, madde bağımlılığını önleme ve iyileştirmede maneviyat ve dinin önemli bir rolü olduğu ortaya konulmuştur.⁵³ Din/ Maneviyatın madde bağımlılığıyla mücadelede önemli faktör olan psikolojik iyi oluşu nasıl sağladığıyla ilgili araştırmalar yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda dinî yaşantının birçok boyutu ile fiziksel ve ruhsal sağlık arasında pozitif ilişkiye ulaşılmıştır. Dini bağlılığın bir ifadesi olan dindarlık, psikolojik iyi hali, hem direk olarak hem de dolaylı olarak etkileyebilmektedir.⁵⁴ Bu etkiyi üç başlık altında toplamak mümkündür bunlar: Dinin sosyal ilişkiler kurma, sosyal katılımı güçlendirme ve sosyal destek sağlama fonksiyonu, dini bir baş etme aracı olarak kullanma ve dinin sağlıkla ilgili uygulamaları sayılabilir. Din, bireylerin dinî/manevi uygulamalara katılma aracılığıyla diğer insanlarla yakın ilişkiler kurma fırsatını sağlayarak sağlık ve iyilik hallerini etkilemektedir. Zira diğer insanlarla yakın ilişkiler kurmak, bireylerin ruhsal ve fiziksel sağlıklarını etkileyen stres verici yaşam olaylarına karşı korumaktadır. Ayrıca dinî öğretiler, sağlık ve iyilik hali için zararlı olan alkol ve madde kullanımı gibi davranışlara karşı uyararak sağlık açısından koruyucu olmaktadır.⁵⁵ Maneviyat ve dinin, ruh sağlığı ile olan pozitif ilişkisi üzerine yapılmış araştırma sonuçları da bu önermeleri desteklemektedir. Buna göre, dua ve ibadet gibi dinsel uygulamalar, bireylere stres ve hastalıklarla baş etme konusunda yardımcı olmaktadır. İkinci olarak, dindar bireyler, dindar olmayanlara kıyasla genelde daha sağlıklı, uzun ömürlü ve hayata yönelik daha tatminkâr olmaktadır. Üçüncü olarak da, dindar bireyler ölüm, üzüntü, stres, depresyon gibi durumlarda daha az kaygılı ve dolayısıyla boşanma, alkol ve uyuşturucu madde

⁵¹ Booth vd., "Longitudinal Relationship Between Psychological Distress and Multiple Substance Use".

⁵² Irshad - Karamat, "Psychological Well-Being In Drug Addicts".

⁵³ Abdu'l-Missagh Ghadirian - Shadi Salehian, "Is Spirituality Effective in Addiction Recovery and Prevention?", *The Journal of Bahá'í Studies* 28/4 (Aralık 2018), 69-88.

⁵⁴ Karslı, "Psikolojik İyi Oluş Ve Dindarlık İlişkisi".

⁵⁵ Cırhınioğlu, *Din Psikolojisi*, 90.

kullanmaya daha az meyilli olmaktadır.⁵⁶ Din, bağımlılığa karşı koruyucu olduğu gibi bağımlılıktan kurtulmada da etkili bir destek kaynağı sayılmaktadır. Zira din bireylere, etkili baş etme yollarını göstermekte, hayatı anlamlı ve amaçlı kılarak psikolojik iyi oluşlarına katkı sağlamaktadır.⁵⁷ Amato ve Szydlowski,⁵⁸ madde bağımlısı hastaların, maneviyat odaklı tedaviyi, aşermeyi ve riskli davranışları azaltmaya, tedavi protokolüne uymaya ve umudu artırmaya yardımcı olabilecek bir müdahale olarak algıladıklarını ortaya koymuşlar. Maneviyat, din ve tıp alanında önde gelen bir araştırmacı olan psikiyatrist Harold G. Koenig, din/maneviyatın bireylerde umut ve iyimserlik duygusunu geliştirerek psikolojik iyi oluşunu desteklediğini belirtir.⁵⁹ Başka bir araştırmada dinin/maneviyatın “insan değerlerine, davranışlarına ve deneyimlerine anlam kazandıran en önemli kültürel faktör olduğunu, dini ve ruhani uygulamaların (örneğin meditasyon, dua ve ibadet) umut, sevgi ve memnuniyet gibi olumlu duyguları geliştirdiği ortaya konulmuştur.⁶⁰ Dinin fiziksel ve ruhsal sağlığı olumsuz etkilediğine dair çok az çalışmalar olmasına rağmen⁶¹ genel olarak dinî/manevi programların madde bağımlılığıyla mücadelede hem önleyici hem de iyileşmede önemli rol aldığı söylenebilir.

Sonuç olarak din, bağımlılık öncesi ve sonrasında önemli bir faktör olan dinî başa çıkma ve psikolojik iyi oluş düzeyini artırarak stres verici yaşam olaylarına karşı bilişsel duygusal ve sosyal olmak üzere üç boyutta destek sağlamaktadır. Din bireyin hem beden hem de ruhsal olarak sağlıklı ve mutlu olmasını sağlayan birtakım değer ve uygulamalara sahiptir. Bu değerlerden bazıları, anlam ve amaç duygusu, sosyal destek, pozitif duygular kazanımı, duygu ve davranış kontrolüdür. Din müntesiplerinden istediği bir takım ibadet ve ritüellerle bireyde huzur, huşu, saygı, mutluluk, şükran, merhamet, sevgi, güven, sabır vb. pek çok pozitif duyguyu geliştirebilir. Böylece hem öznel iyi oluşu hem de sosyal anlamda başka bireylerle uyumlu ilişki sağlayarak psikolojik iyi oluşu sağlayabilir. Din insanın davranışlarını etkilemede önemli bir yere sahip olan anlam ve amaç problemini çözerek bireyin davranışlarını anlamlandırmada yardımcı olmaktadır. Böylece birey karşılaştığı sıkıntıları hayra yorarak duygusal ve zihinsel bir rahatlamaya kavuşabilir. Ayrıca din hayata zararlı olan davranışlara karşı bireyleri uyararak uyuşturucu madde kullanımına karşı farkındalık oluşturmaktadır. Din/Maneviyat, madde bağımlılığına karşı mücadele etmek için dinî katılım ve sağlıklı akran ilişkisini geliştirmekte, dini uygulamalara katılımı sağlayarak sosyal bir destek ağını da oluşturmaktadır. Din/Maneviyat bireyin kutsalla ilişkisini güçlendirerek öz saygı gibi olumlu duyguların gelişmesine ve dolayısıyla iyileşmeye katkı sağlamaktadır.

⁵⁶ Çoban, “Uyuşturucu Madde Bağımlılığı ile Mücadelede Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Uygulamalarının Yeri ve Önemi: İstanbul Örneği”; Geri Miller, *Incorporating Spirituality in Counseling and Psychotherapy* (Canada: John Wiley & Sons, 2003), 131.

⁵⁷ Çoban, “Uyuşturucu Madde Bağımlılığı ile Mücadelede Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Uygulamalarının Yeri ve Önemi: İstanbul Örneği”.

⁵⁸ Peter P. Amato - Steven J. Szydlowski, “Spirituality in Addiction and Mental Health: A Practical Case Approach”, *American International Journal of Contemporary Research* 5/6 (2015), 1-6.

⁵⁹ Harold G. Koenig, “Religion, Spirituality, and Health: The Research and Clinical Implications”, *ISRN Psychiatry* 2012 (Aralık 2012), 1-33.

⁶⁰ Ghadirian - Salehian, “Is Spirituality Effective in Addiction Recovery and Prevention?”

⁶¹ Koenig, Çev.Talip Demir, “Din ve Tıp I: Tarihsel Arka Plan ve Ayrışma Nedenleri”.

Bu araştırmada madde bağımlılığıyla mücadelede dinî ve manevi desteğin, iyileşme sürecini olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, denetimli serbestliğe tabi olan bağımlılara yönelik dinî programların uygulanmasının madde bağımlılığıyla mücadelede faydalı olabileceğini göstermektedir. Denetimli Serbestlik kurumları hem bireysel hem de grup şeklinde tedavi uygulanmaya uygun yerlerdir. Bu konuda madde bağımlısı bireylerle öncelikle tanışma, hayat hikâyesini öğrenme ve en önemlisi güven geliştirmek için en az bir bireysel görüşme yapıp daha sonra grup çalışmalarının yapılması faydalı sonuçlar sağlayabilir.

KAYNAKÇA/REFERENCES

- Acar, Sevda - Kaylı, Derya Şaşman. "Türkiye'de Bağımlılık Alanında Yapılmış Nitel ve Karma Çalışmaların Analizi". *Cyprus Turkish Journal of Psychiatry & Psychology* 3/1 (Ocak 2021), 37-47. <https://doi.org/10.35365/ctjpp.21.1.01>
- Akça, Emrullah. *Madde Bağımlılarında Dini Başa Çıkma Ve Psikolojik İyi Oluş Etkisinin Karma Yöntemle İncelenmesi (denetimli Serbestlik Örneği)*. Erzurum: Atatürk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Akça, Emrullah - Kızılgeçit, Muhammed. "Denetimli Serbestliğe Tabi Tutulan Madde Kullanıcılarına Yönelik Din/Maneviyat Temelli Bağımlılık Programı Model Önerisi". *Dicle İlahiyat Dergisi* 26/1 (Temmuz 2023), 82-116. <https://doi.org/10.58852/dicd.1296974>
- Akinci, Habibullah. *Madde Bağımlılığı ve Manevi Destek*. Yalova: Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Alpay, Ünal vd. "Madde Kullanımı Olan Yetişkinlerde Farkındalık Temelli Müdahalelerin Etkililiği: Sistematik Bir Gözden Geçirme". *Addicta: The Turkish Journal on Addictions* 5/4 (Mart 2018), 721-746. <https://doi.org/10.15805/addicta.2018.5.4.0016>
- Amato, Peter P. - Szydlowski, Steven J. "Spirituality in Addiction and Mental Health: A Practical Case Approach". *American International Journal of Contemporary Research* 5/6 (2015), 1-6.
- Ayten, Ali. "Dindarlık Ruhsal ve Fiziksel Sağlığı Etkiler mi" ?*Din Erdem ve Sağlık*. ed. Ali Ayten. 19-91. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2015a.
- Ayten, Ali. *Psikoloji ve Din (Psikologların Din ve Tanrı Görüşleri)*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- Başkurt, İrfan. "Gençlik, Madde Bağımlılığı Ve Korunma Yolları (Psiko-Sosyal Bir Yaklaşım)". *Journal of Istanbul University Faculty of Theology* sy. (2003), 73-114.
- Beydoğan, Başak. *Self-Constual Diffrences in Perceived Work Situation and WellBeing.[Benlik Tipi Farklılıklarına Göre Algılanan İş Ortamı ve İyi Olma Hali]*. Ankara: A Thesis Submitted To The Graduate School Of Social Sciences Of Middle East Technical University, Doktora Tezi, 2008.
- Booth, Brenda M. vd. "Longitudinal Relationship Between Psychological Distress and Multiple Substance Use: Results From a Three-Year Multisite Natural-History Study of Rural Stimulant Users". *Journal of Studies on Alcohol and Drugs* 71/2 (Mart 2010), 258-267. <https://doi.org/10.15288/jsad.2010.71.258>

- Bowen, Sarah vd. "Mindfulness-Based Relapse Prevention for Substance Use Disorders: A Pilot Efficacy Trial". *Substance Abuse* 30/4 (Ekim 2009), 295-305. <https://doi.org/10.1080/08897070903250084>
- Büyüköztürk, Şener. *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi, 17. Basım, 2011.
- Ceylan, İsa. *Madde Bağımlısı Bireylerin Manevi İhtiyaçlarının Belirlenmesi (Amatem Örneği)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Cirhinlioğlu, Fatmagül. *Din Psikolojisi*. Ankara: Nobel Akademik, 2. Basım, 2014.
- Cosden, Merith. "Risk and Resilience for Substance Abuse Among Adolescents and Adults with LD". *Journal of Learning Disabilities* 34/4 (Temmuz 2001), 352-358. <https://doi.org/10.1177/002221940103400410>
- Creamer, Elizabeth G. *Tamamen Bütünleştirilmiş Karma Yöntem Araştırmalarına Giriş*. çev. İsmail Seçer, Sümeyye Ulaş. Ankara: Vizetek Yayıncılık, 2020.
- Creswell, John W. *Karma yöntem araştırmalarına giriş*. çev. Mustafa Sözbilir. Ankara: Pegem Akademi, 1. baskı., 2019.
- Çapcıoğlu, İhsan. *Akışkan Zamanlarda "Değer"li Yaşamak*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1. Basım, 2020.
- Çevik, Muhammet. *Madde bağımlılığı ile mücadelede inanç temelli yaklaşım*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2021.
- Çinici, Murat. "A qualitative study on Problems of Young People and Ways of Religious Coping in Türkiye". *Journal of İlahiyat Researches* 62/1 (December 2024), 1-18.
- Çoban, Melih. "Uyuşturucu Madde Bağımlılığı ile Mücadelede Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Uygulamalarının Yeri ve Önemi: İstanbul Örneği". *Türkiye Bağımlılık Dergisi* 1/1 (Ocak 2014), 127-140.
- Çuhadaroğlu, Füsün. *ICD-10 Ruhsal ve davranışsal Bozukluklar Sınıflandırılması: Klinik Tanımlamalar ve Tanı Kılavuzları*. Ankara: Türkiye Sinir ve Ruh Sağlığı Derneği, 1993.
- Doğan, Mebrure. *Dindarlık Sabır ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkiler*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Ekti, Fatma Betül - Kızılgeçit, Muhammed. "Çocuk Sahibi Olamayan Kadınlarda Dini Başa Çıkma Sürecine Yönelik Bir Araştırma". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/24 (Temmuz 2023), 557-587. <https://doi.org/10.53683/gifad.1268876>.
- Erum Irshad, Misbah Karamat. "Psychological Well-Being In Drug Addicts". *Journal of Law and Society* 42/59 (2012), 55-68.
- Ghadirian, Abdu'l-Missagh - Salehian, Shadi. "Is Spirituality Effective in Addiction Recovery and Prevention?" *The Journal of Bahá'í Studies* 28/4 (Aralık 2018), 69-88. [https://doi.org/10.31581/jbs-28.4-5\(2018\)](https://doi.org/10.31581/jbs-28.4-5(2018))
- Gürsu, Orhan. *Bağımlılık ve Din Norobiyolojik Yaklaşım*. İstanbul: Dem Yayınları, 1. Basım, 2018.
- İmamoğlu, Abdulvahit. "Üniversite Gençliğinde Dini İnanç ve Umutsuzluk İlişkisi". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/23 (Haziran 2011), 205-244. <https://doi.org/10.17335/suifd.84025>.
- İmani, Saeed vd. "Effectiveness of Mindfulness-Based Group Therapy Compared to the Usual Opioid Dependence Treatment". *Iranian Journal of Psychiatry* 10/3 (Haziran 2015), 175-184.

- Irshad, Erum - Karamat, Misbah. ““Psychological Well-Being In Drug Addicts”. *Journal of Law and Society* 42/59 (2012), 55-68.
- Işık, Harun. “Ceza İnfaz Kurumu Bağlamında Manevi Rehberliğin Teorik Temelleri: İngiltere ve Türkiye’deki Uygulamaların Karşılaştırmalı Olarak Değerlendirilmesi”. *Manevi Danışmanlık ve Rehberlik II. Ed.Ali Ayten, Mustafa Koç, Nuri Tınaz*. 215-236. İstanbul: Dem Yayınları., 2016.
- Karakartal, Demet. “Uyuşturucu Madde Bağımlılığı ve Suç İlişkisi”. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi* 6/14 (Haziran 2020), 614-623. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1069454>
- Karslı, Necmi. “Psikolojik İyi Oluş Ve Dindarlık İlişkisi: Trabzon İlahiyat Örneği”. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (Haziran 2019), 173-205. <https://doi.org/10.32950/rteuifd.549409>
- Keen, Jenny vd. “Does methadone maintenance treatment based on the new national guidelines work in a primary care setting?” *British Journal of Practice* 53/491 (Ocak 2003), 461-467. <https://bjgp.org/content/53/491/461.short>
- Kılınç, Gülsen. *Madde bağımlılarında bilişsel davranışçı temelli grup danışmanlığının madde kullanımına ilişkin inanç ve dürtüsellik etki*. Malatya: İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.
- Koç, Bekir. *Din-suç ilişkisi: Bingöl örneği*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Koenig, Harold G. “Religion, Spirituality, and Health: The Research and Clinical Implications”. *ISRN Psychiatry* 2012 (Aralık 2012), 1-33. <https://doi.org/10.5402/2012/278730>
- Koenig, Harold G., Çev.Talip Demir. “Din ve Tıp I: Tarihsel Arka Plan ve Ayrışma Nedenleri”. *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (Ocak 2019), 281-296. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/909667>
- Korsmeyer, Pamela vd. (ed.). *Encyclopedia of Drugs, Alcohol & Addictive Behavior*. Detroit, Mich: Macmillan Reference USA, 3. Basım, 2009.
- Köknel, Özcan. *Bagimlilik: Alkol ve Madde Bagimliliği*. İstanbul: Altın Kitaplar, Türkisch., 1998.
- DSM - IV - TR Tanı Ölçütleri Başvuru Elkitabı*. çev. Ertuğrul Köroğlu. Ankara: Hekimler Yayın Birliği, 2. Basım, 2001.
- Dsm-5 Tanı Ölçütleri Başvuru El Kitabı*. çev. Ertuğrul Köroğlu. Ankara: Hekimler Yayın Birliği Yayıncılık, 5. Basım, 2013.
- Kushner, Harold S. *Who Needs God?* New York: Fireside, 2002.
- Miller, Geri. *Incorporating Spirituality in Counseling and Psychotherapy*. Canada: John Wiley & Sons, 2003.
- Morgan, Celia J. A. vd. “Consequences of Chronic Ketamine Self-administration upon Neurocognitive Function and Psychological Wellbeing: A 1-year Longitudinal Study”. *Addiction* 105/1 (Ocak 2010), 121-133. <https://doi.org/10.1111/j.1360-0443.2009.02761.x>
- Ögel, Kültegin vd. “Bağımlılık Profi l İndeksi’nin (BAPİ) Geliştirilmesi, Geçerlik ve Güvenilirliği”. *Türk Psikiyatri Dergisi* 2/23 (Şubat 2012), 1-10.
- Özdoğan, Öznur. “İnsana Manevi-Psikolojik Yaklaşım”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 49/2 (Ağustos 2008), 77-102. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000000970

- Ph.D., Kathleen M. Carroll. *Therapy Manuals for Drug Addiction Manual 1: A Cognitive-Behavioral Approach: Treating Cocaine Addiction*. United States of America: NCJRS Virtual Library, 1998.
- Ryff, Carol D. "Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being." *Journal of Personality and Social Psychology* 57/6 (Aralık 1989), 1069-1081.
- Ryff, Carol D. - Keyes, Corey Lee M. "The Structure of Psychological Well-Being Revisited." *Journal of Personality and Social Psychology* 69/4 (1995), 719-727. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.69.4.719>
- Seyhan, Beyazıt Yaşar. "Üniversite Öğrencilerinde Tanrı Tasavvuru ve Psikolojik İyi Olma Hali Arasındaki İlişkiler". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/4283 (Haziran 2014), 65-97. <https://doi.org/10.18505/cuifd.254637>
- Shek, Daniel T. L. "Meaning in Life and Psychological Well-Being: An Empirical Study Using the Chinese Version of the Purpose in Life Questionnaire". *The Journal of Genetic Psychology* 153/2 (Haziran 1992), 185-200. <https://doi.org/10.1080/00221325.1992.10753712>
- Shiffman, Wills, TA ve Saul. *Coping and Substance Use: A Conceptual Framework*. Coping and Substance Use., 1986. {<https://api.semanticscholar.org/CorpusID:148849325> }
- Sipon, Poro vd. "Uyuşturucu Kullanımının Önlenmesinde İmam Gazalî Tarafından İleri Sürülen Değişime Doğru Altı Adım". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (Şubat 2010), 221-229.
- Şimsek, Melike vd. "Bağımlılık Seyir İndeksi (BASİ)'nin Geçerlik ve Güvenilirlik Çalışması". *Turkish Journal of Psychiatry* 32/2 (Mayıs 2021), 129-136. <https://doi.org/10.5080/u23461>
- Tarhan, Nevzat - Nurmedov, Serdar. *Bağımlılık*. Fatih, İstanbul: Timaş Yayınları, 2.baskı : Mart 2013., 2015.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM). *Uyuşturucu Başta Olmak Üzere Madde Bağımlılığı Ve Kaçakçılığı Sorunlarının Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu*. Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi, 2008. <http://hdl.handle.net/11543/130>
- Tırışkan, Merve vd. "Madde Bağımlılığında Nüsu Önlemede Bilinçli Farkındalığın Önemi: Bir Derleme Çalışması". *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*. <https://doi.org/10.15805/addicta.2015.2.2.068>
- Uzbay, Tayfun. "Ülkemizde Temel Sorunlar ve Madde Bağımlılığı ile Mücadele". *Türk Eczacılar Birliği Yayını/ Meslek İçi Sürekli Eğitim Dergisi* 21/22 (Aralık 2009), 73-79.
- Visser, Maretha - Routledge, Leigh-Anne. "Substance Abuse and Psychological Well-Being of South African Adolescents". *South African Journal of Psychology* 37/3 (Ağustos 2007), 595-615. <https://doi.org/10.1177/008124630703700313>
- Wills, Thomas Ashby vd. "The Role of Life Events, Family Support, and Competence in Adolescent Substance Use: A Test of Vulnerability and Protective Factors". *American Journal of Community Psychology* 20/3 (Haziran 1992), 349-374. <https://doi.org/10.1007/BF00937914>
- Witkiewitz, Katie vd. "Mindfulness-Based Relapse Prevention with Racial and Ethnic Minority Women". *Addictive Behaviors* 38/12 (Aralık 2013), 2821-2824. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2013.08.018>

- Yapıcı, Asım. *Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-Sosyal Uyum Ve Dindarlık*. Adana: Karahan Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Zavalsız, Y. Sinan. *Sosyal Hizmet ve Bütün Yönleriyle Bağımlılık*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2020. <https://www.nadirkitap>.
- Zehra Erol, Karaca, Elif, Gökçe Arslan Çiftçi. "Madde Kullanımı Ve Bağımlılığının Suç İle İlişkisinin Sosyoekonomik Maliyet Bağlamında Değerlendirilmesi". *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19/1 (04 Şubat 2021), 42-57. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.550419>

Extended Abstract

Substance Addicts A Mixed Method Investigation of the Effect of Religion/Spirituality on Psychological Well-Being (The Case of Probation)

Substance addiction is one of the problems that has many negative consequences and affects individuals, families and societies extremely negatively. Although substance abuse is not a disease in itself, it leads to psychological and physical addiction, weakens self-control and increases the motivation of individuals to commit crimes because addictive substances affect the human nervous and sensory system and cause loss of self-control. It is stated that one of the leading causes of drug addiction is psychological crises such as loveless environment, aimlessness and hopelessness. In order to prevent these problems, religious/spiritual programs before and after addiction can be effective. Religion affects the individual's perspective on life and makes it easier for them to endure even traumatic events. Religion can be an important support tool in the fight against addiction as it makes life more meaningful, gives hope to the individual and creates a social network where he/she can get support in difficult situations. From this point of view, the main problem of the study is: "What is the effect of the religious coping and psychological well-being program developed according to the technique of cognitive behavioral theory" on the psychological well-being of substance users subjected to probation in terms of combating substance addiction? It constitutes the question. The main purpose of the study is to evaluate the effect of the religious guidance program on "Religious Coping and Psychological Well-Being" developed by the researcher on addicts subjected to probation. In order to achieve the stated purpose, it is aimed to reveal the opinions and evaluations of the participants about the program with religious content.

Since the study was conducted on a sample that is closed to the society such as addicts, the mixed method was chosen as a compulsory preference in order to obtain rich and detailed answers. The implementation process of the study was carried out with 13 participants. The program was explained to these individuals again and individual permission was obtained with the informed consent form in accordance with the decision of the probation institution for those who volunteered. After this process, experimental and control groups were determined and pre-test was applied to both groups. The experimental group consisted of participants who had a probation decision but could voluntarily participate in the

spiritual guidance unit, while the control group consisted of individuals who did not accept the spiritual guidance service and participated in the SAMBA (smoking, alcohol and substance addiction program) program. While SAMBA program was applied to the control group, religious coping and psychological well-being program was applied to the experimental group. After the experimental and control groups were determined, a pre-test was administered to both groups. When the process was finalized, a post-test was applied to the experimental and control groups. At the end of the application, semi-structured interviews were conducted with 4 of the participants of the training.

In order to test the effectiveness of the religious coping and psychological well-being program on the substance use status of substance users subjected to probation, Bapi and Basi scales were applied and the data obtained were analyzed with one-factor covariance (Ancova). Quantitative results obtained: Bapi: ($F(1-9)=, 168, p=,694, \eta^2=.023$), Basi: ($F(1-9)= 5,886, p=,046, \eta^2=.457$).

Qualitative results: The qualitative findings obtained from the interviews conducted to evaluate the effectiveness of the religious coping and psychological well-being program are explanatory of the quantitative findings. Accordingly, it was seen that the individuals who participated in the religious coping and psychological well-being program developed cognitive awareness about drugs and that the program contributed positively to their experiences in recognizing erroneous thinking. Participants emphasized that they had wrong thoughts and beliefs about drugs that they knew to be true. It is concluded that the DS (probation) convicts who participated in the training emphasized that the religious coping program contributed to them despite the loss of work and some difficulties. It can be said that these findings overlap with some of the quantitative findings. As a matter of fact, there was significance in the sub-dimensional findings of the quantitative findings.

It was determined by one-factor covariance (Ancova) analysis that the religious coping and psychological well-being program did not significantly affect the psychological well-being of substance users subjected to probation ($F(1-9)=,000, p=,995, \eta^2,000$).

The qualitative findings obtained from the interviews conducted to evaluate the effectiveness of the religious coping and psychological well-being program do not explain the quantitative findings. As a matter of fact, it was understood that substance users who participated in the religious coping and psychological well-being program experienced the program positively. Participants stated that the program contributed to entering the society, improving family relations and feeling a spiritual environment. These findings do not coincide with the quantitative findings.

In the research process, in line with the main problem of the research stated above, the effect of cognitive behavioral therapy-oriented religious coping and psychological well-being program on drug awareness and psychological well-being of substance users subjected to probation were examined with a mixed method research. The findings obtained with two different methods (quantitative/experimental method and qualitative/interview) were tested from the perspective of mixed method research and the results were discussed in line with the relevant literature. As a result, after the religious coping and psychological well-being program, it was seen that the participants' negative judgments about religion/spirituality

changed, they understood the religious dimension of substance use and stated that they started religious behaviors and a new life to stay away from it, and the aggressive attitudes and discourses of the participants also changed in the following sessions. Religion provides support in three dimensions, cognitive, emotional and social, against stressful life events by increasing the level of religious coping and psychological well-being, which is an important factor before and after addiction. Religion has a number of values and practices that help individuals to be healthy and happy both physically and spiritually. Some of these values include a sense of meaning and purpose, social support, the acquisition of positive emotions, and emotional and behavioral control. Religion can develop many positive emotions such as peace, awe, respect, happiness, gratitude, compassion, love, trust, patience, etc. in the individual through certain worship and rituals that it demands from its followers. Thus, it can provide both subjective well-being and psychological well-being by providing harmonious relationships with other individuals in a social sense.

Keywords: Psychology of Religion, Health, Spirituality, Substance, Addiction, Psychological Well-Being